

บทที่ 3

ฝ้าย้อมครามกับสังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไทในประเทศไทย

ฝ้าย้อมครามที่เกี่ยวข้องกับสังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไทในประเทศไทย จะถูกนำเสนอออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ 1) ฝ้าย้อมครามในบริบทวัฒนธรรมดั้งเดิม 2) ฝ้าย้อมครามในบริบทของการฟื้นฟู 3) ฝ้าย้อมครามในบริบทปัจจุบันและการทำให้เป็นสินค้าทางวัฒนธรรม ซึ่งบริบทของฝ้าย้อมครามทั้ง 3 ช่วง จะช่วยทำให้เห็นและเข้าใจบริบทความสัมพันธ์ระหว่างคนกับฝ้าย้อมครามได้ดียิ่งขึ้น

3.1 ฝ้าย้อมครามในบริบทวัฒนธรรมดั้งเดิม

3.1.1 วัฒนธรรมการถักทอของชาวผู้ไท

ชาวผู้ไทกระจายตัวอยู่ในบริเวณจังหวัดสกลนคร นครพนม กาฬสินธุ์และมุกดาหาร ซึ่งถือเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีทั้งเอกลักษณ์และอัตลักษณ์โดดเด่นในเรื่องของภาษาและวัฒนธรรมการถักทอมาแต่โบราณ โดยปรากฏในพงศาวดารล้านช้างที่กล่าวไว้ว่า มนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า เมื่อหมากน้ำเต้าแตกออกมีคนเผ่าต่างๆ ออกมา 5 พวก คือ ไทลุม ไทลี ไทเลิง ไทล่อ ไทควาง และไทพวกนี้ได้แก่ ข่าแจะ ผู้ไทดำ ลาวพุงขาว ฮ่อ แกว ทั้งหมดต่างก็นับถือเป็นพี่น้องกัน ผู้คนทั้งหมดที่ออกมานี้ต่างก็ได้รับการสั่งสอนจากปู่ลางเซิงโดยได้สอนให้รู้จักทำไร่นา ทอผ้าทอขึ้น แล้วให้ทำปลูกแปลงแตงเป็นผัวเมียกัน มีเหย้ามีเรือน มีลูกหญิงลูกชายออกมาเป็นเผ่าพันธุ์ใหญ่ พวกที่อาศัยอยู่บนที่ราบสูงมีอาชีพทำไร่ พวกที่อยู่ในเขตที่ราบลุ่มมีอาชีพทำนา

รูปที่ 3.1 ชาวผู้ไทที่ จ.สกลนคร และ จ.กาฬสินธุ์กับเครื่องแต่งกายในปัจจุบัน

ความที่ปรากฏตามพงศาวดารดังกล่าวก็พอที่จะทำให้ทราบว่าวัฒนธรรมเรื่องการถักทอของกลุ่มชาติพันธุ์ไท กำเนิดมาตั้งแต่การสร้างโลกและสร้างมนุษย์ของแกน และวัฒนธรรมเรื่องการถักทอที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทก็นับว่าเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ร่วมเผ่าพันธุ์กับการกำเนิดของน้ำเต้าปู้ง ได้เรียนรู้เรื่องการทำอะไรทำนา การทำมาหาเลี้ยงชีพและการทอผ้าต่างๆ มาจากปู่ลาบเชิง ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงผ้าครามกับสังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไท โดยเจาะจงไปที่พื้นที่ของหมู่บ้านดอนกอย อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร เนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่มีความโดดเด่นเรื่องวัฒนธรรมการผลิตผ้าคราม จึงได้เลือกพื้นที่บ้านดอนกอยมาเป็นภาพแทนของหมู่บ้านต่างๆ ของชาวผู้ไท แต่ก็มิได้ตัดข้อมูลเรื่องของชาติพันธุ์ผู้ไทหมู่บ้านอื่นๆ ที่เก็บข้อมูลเกี่ยวกับผ้าครามทิ้ง เนื่องจากจะใช้เป็นข้อมูลประกอบเพื่อทำให้ข้อมูลเรื่องผ้าครามที่เกี่ยวข้องกับประเพณี พิธีกรรมและวิถีชีวิตอื่นๆ ของชาวผู้ไทมาประกอบด้วย

จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่เรื่องการถักทอของชาวผู้ไทในหลายๆ แห่ง เช่น ผู้ไทหนองสูง ผู้ไทคำชะอี ผู้ไทกุฉินารายณ์ ผู้ไทวาริชภูมิ ผู้ไทพรรณานิคม ผู้ไทเรณูนคร ก็มักจะได้รับคำตอบและคำยืนยันอย่างเดียวกันว่า การถักทอเป็นงานของผู้หญิง ผู้หญิงจะเรียนรู้เรื่องการถักทอจากญาติผู้ใหญ่ฝ่ายแม่ เช่น ย่า ยาย แม่ ป้า น้าหรือพี่สาว โดยกระบวนการเรียนรู้นั้นเริ่มจากการสังเกต การดู การฝึกทดลองทำ จนกระทั่งทำเป็นและเกิดเป็นความชำนาญ เนื่องจากการถักทอผ้าเป็นส่วนสำคัญที่เข้ามาผูกพันกับชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย โดยเฉพาะการเกิดและการแต่งงาน ผ้ามีความสำคัญอย่างยิ่ง ในขณะที่ผู้ชายได้รับการสั่งสอนและเรียนรู้วิถีชีวิตผ่านการฝึกสังเกต การทดลองและการเรียนในระบบโรงเรียนในอดีต ส่วนผู้หญิงนอกเหนือจากการเรียนรู้เรื่องงานบ้านงานเรือนและการทำอาหารแล้ว การทอผ้าก็เป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมอีกประการหนึ่งที่ช่วยทำให้ผู้หญิงได้เปลี่ยนผ่านสถานะของชีวิต (rite of passage) เพราะคนสมัยก่อนมักจะดูคนผ่านพฤติกรรมทาสังคม เวลาจะดูผู้หญิงจะดูจากครอบครัวและดูฝีมือการทำผ้า หากทำผ้าเป็นก็หมายถึงมีความเหมาะสมในการออกเรือน เช่นเดียวกันกับผู้ชายจะออกเรือนแต่งงานได้ก็ต้องผ่านการบวชเรียนมาก่อน

รูปที่ 3.2 กิจกรรมการทอผ้าของผู้เฒ่าชาวผู้ไทบ้านดอนกอยและบ้านหนองครอง อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร

3.1.2 ฝ้าย้อมครามบ้านดอนกอย

พื้นที่วิจัยที่ผู้วิจัยเลือกศึกษา คือ บ้านดอนกอย ตำบลสว่าง อำเภอรณานิคม จังหวัดสกลนคร เนื่องจากหมู่บ้านดอนกอย เป็นหมู่บ้านของชาวผู้ไทที่มีการสืบทอดภูมิปัญญาเรื่องฝ้าย้อมครามจากบรรพชนมาสู่รุ่นลูกหลาน ซึ่งหมู่บ้านดอนกอยเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ พูลจิตร บิตร (2521 : 185) ที่ก่อตั้งมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2453 สาเหตุที่เรียกว่าบ้านดอนกอย เนื่องมาจากบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านในปัจจุบันแต่ก่อนเป็นป่าดง มีแต่หัวกลอย (พืชชนิดหนึ่งที่สามารถนำหัวมากินได้) ชาวบ้านเรียกมันชนิดนี้ว่า “มันกลอย” จึงเรียกชื่อหมู่บ้านว่า “ดอนกลอย” แต่เนื่องจากสำเนียงภาษาถิ่นไม่นิยมออกเสียงคำควบกล้ำ จึงได้กร่อนเสียงควบกล้ำจาก “กลอย” มาเป็น “กอย” และเป็นชื่อของหมู่บ้านมาตั้งแต่นั้นโดยมีนายवल ศรีกุลกิจ นายตุน อุปรีย์ นายจันทา ศรีสุทัศน์และนายนวน แก้วดี เป็นครัวที่อพยพมาจากบ้านพอกใหญ่ โดยมีคนรวมทั้งสิ้นประมาณ 10 คนเศษ สาเหตุของการอพยพมาก็เนื่องจากมีทุ่งนาอยู่บริเวณบ้านดอนกอย หลังจากนั้นก็มีครอบครัวอื่นๆ ได้อพยพข้ามลำน้ำอูนมาสมทบ และตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณนี้เพิ่มขึ้น ประกอบกับบริเวณดังกล่าวมีทรัพยากรป่าและอาหารอุดมสมบูรณ์จึงได้แผ้วถางพื้นที่ดังกล่าวขึ้นเป็นหมู่บ้าน

รูปที่ 3.3 แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศบ้านดอนกอย อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร

บ้านดอนกอย มีพื้นที่ทั้งหมด 5,687 ไร่ โดยแบ่งเป็นพื้นที่เพื่อการเกษตร 2,322 ไร่ ทำนาข้าว 2,103 ไร่ ซึ่งแยกเป็นพื้นที่ทำสวนอีก 219 ไร่ มีลักษณะภูมิประเทศเป็นดอนมีป่าไม้ล้อมรอบซึ่งป่าส่วนใหญ่เป็นป่าเต็งรังและยังเต็มไปด้วยป่าหน่อไม้ ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของคนในชุมชน บริเวณพื้นที่โดยรอบยังอุดมสมบูรณ์ไปด้วยแหล่งน้ำธรรมชาติ ห้วย หนอง คลอง บึงและสายน้ำที่สำคัญที่สุดคือ ลำน้ำอูนซึ่งไหลผ่านล้อมรอบทางทิศตะวันออกเรื่อยไปจนถึงทิศเหนือของหมู่บ้าน นอกจากนี้ ลำน้ำอูนยังเป็นสายน้ำที่สำคัญอุดมสมบูรณ์ เต็มไปด้วยสัตว์น้ำนานาชนิดอีกด้วย นอกจากนี้ตรงบริเวณฝั่งลำน้ำอูนยังมีลักษณะเป็นผาและมีดิน

เป็นโคลนสีแดงตามคำบอกเล่าจากคนเฒ่าคนแก่เล่าว่าดินโคลนสีแดงนี้ในอดีตชาวบ้านจะนำเอาผ้าขาวไปย้อมกับโคลน เพื่อนำไปถวายพระสงฆ์ ในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา ด้วยความพิเศษของโคลนบริเวณนี้เอง ชาวบ้านจึงเรียกบริเวณนี้ว่า “ผามอดินแดง”

ชาวบ้านดอนกอยมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้นจากการสำรวจเมื่อปี พ.ศ. 2554 จำนวน 187 ครัวเรือน จำนวนประชากรรวมทั้งสิ้น 896 คน แยกเป็นชาย 443 คน แยกเป็นหญิง 453 คน ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวผู้ไทกลุ่มเดียวกันกับบ้านพอกใหญ่ ชาวบ้านมักเรียกตัวเองว่าเป็นชาวผู้ไทเผ่าชะเงย อาศัยอยู่ร่วมกันด้วยความสามัคคีปรองดอง อ่อนน้อมถ่อมตน ให้ความเคารพและเคารพนับถือผู้อาวุโส มีความรักเอื้ออาทรต่อกัน อีกทั้งมีความขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์ในการประกอบอาชีพ ทุกคนในชุมชนยึดมั่นที่จะร่วมมือกันที่จะพัฒนาชุมชนและยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนให้ดีขึ้นจึงมีคำขวัญประจำหมู่บ้านว่า “ลูกสาวสวย รวยวัฒนธรรม เลิศล้ำประเพณี ผ้ามัดหมี่แปลกตา เทียวท่าผาดินแดง ล่องแก่งลำน้ำอุน”

บ้านดอนกอย หมู่ที่ 2 ตำบลสว่าง อำเภอพรหมนิคม จังหวัดสกลนคร เป็นหมู่บ้านที่มีการขับเคลื่อนชุมชนแบบบูรณาการ กล่าวคือ มีการรวบรวมปัญหาที่เกิดขึ้น แนวโน้มที่จะเกิดปัญหาในอนาคต ความต้องการของคนในชุมชน แนวคิดนโยบายของหน่วยงานภาครัฐ ระดมความคิดเห็นนำมาประสานเพื่อให้สอดคล้องกัน จากนั้นนำมาพิจารณาร่วมกันหาแนวทางดำเนินการ และหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกันโดยผ่านมติในที่ประชุมแบบประชาคมมีการวางแผนงาน คาดการณ์ล่วงหน้า จัดทำแผนงานที่ครอบคลุมทุกๆ ด้าน อาทิเช่น แผนงานพึ่งพาตนเองตามแนวหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง แผนงานด้านโครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนาชุมชน แผนงานด้านสาธารณสุข การพัฒนาคุณภาพชีวิต แผนงานด้านวัฒนธรรมประเพณี แผนงานการเฝ้าระวัง การปกป้องสถาบัน และความมั่นคงของชาติ ชาวบ้านทุกคนมีความเสียสละ มุ่งมั่นในการขับเคลื่อนชุมชนให้เจริญและพัฒนาคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนให้อยู่ดี กินดีภายใต้วิสัยทัศน์ “สุขภาพดี ชุมชนน่าอาศัย จิตใจเป็นสุข”

อาณาเขตของหมู่บ้านดอนกอย หมู่ที่ 2 ตำบลสว่าง อำเภอพรหมนิคม จังหวัดสกลนครอยู่ห่างจากตัวเมืองสกลนครมาทางด้านทิศตะวันตกประมาณ 30 กิโลเมตรโดยทางหลวงชนบทหมายเลข 2355

ทิศเหนือ	ติดกับบ้านคำประมง หมู่ 4 ตำบลสว่าง อำเภอพรหมนิคม
ทิศใต้	ติดกับบ้านนาซอนหมู่ 6 ตำบลสว่าง อำเภอพรหมนิคม
ทิศตะวันออก	ติดกับลำน้ำอุน บ้านท่าม่วง หมู่ 2 ตำบลหนองลาด อำเภอเมือง
ทิศตะวันตก	ติดกับบ้านโนนทรายคำหมู่ 7 ตำบลสว่าง อำเภอพรหมนิคม

สภาพทางสังคมของชาวบ้านมีความมั่นคง มีการจัดบ้านเรือนที่ถูกต้องลักษณะ ครอบครัวยุ่ง ประชาชนส่วนใหญ่มีสุขภาพดี คนอายุ 35 ปีขึ้นไป ได้รับการตรวจสุขภาพประจำปี เด็กและเยาวชนได้รับการศึกษาภาคบังคับทุกคน ประชาชนที่มีอายุตั้งแต่ 15 – 60 ปี สามารถอ่านออกเขียนได้เป็นส่วนใหญ่ คิด

เป็นร้อยละ 90 คนในชุมชนรู้จักสามัคคี ยึดมั่นการปกครองในระบอบประชาธิปไตย และสภาพทางเศรษฐกิจของชาวบ้านจากการสำรวจเมื่อปี พ.ศ. 2554 พบว่ามีรายได้เฉลี่ย 35,833 บาทต่อคนต่อปี ครัวเรือนทั้งหมดมีการออมเงินทุกเดือน ชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้พื้นที่ทางการเกษตรทำนา รวมถึงผลผลิตที่ได้หลังจากฤดูทำนา คือ พริก นับเป็นรายได้หลักรองจากการขายข้าว ชาวบ้านมีไฟฟ้าใช้ทุกครัวเรือน เส้นทางคมนาคมขนส่งของหมู่บ้านสะดวกสบาย รวมถึงมีแหล่งน้ำที่เพียงพอต่อการเกษตรและอุปโภคบริโภค

3.1.3 ประเพณีและวัฒนธรรมบ้านดอนกอย

ด้านประเพณีและวัฒนธรรมของหมู่บ้านดอนกอย พบว่ามีการยึดถือปฏิบัติตามฮีตสิบสอง คองสิบสี่ โดยเป็นข้อกำหนดเกี่ยวกับการปฏิบัติในพิธีกรรมทั้งที่เกี่ยวกับศาสนา ความเชื่อ และวิถีการดำเนินชีวิตแบบต่างๆ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ การเลี้ยงผีปู่ตา การเลี้ยงผีเหยา การบูชาผีตาแฮก การทำบุญกฐิน การทำบุญประเพณีขึ้นบ้านใหม่ การบายศรีสู่ขวัญ การทำบุญกองข้าว การทำบุญสงฆ์น้ำพระ ถวายผ้าอาบน้ำฝน ประเพณีสงกรานต์ การทำบุญแห่เทียนเข้าพรรษา – ออกพรรษา การทำบุญแห่พระเวสสันดรชาดก เทศมาลัยหมื่นมาลัยแสน แห่ข้าวพันก้อน ประเพณีบุญบังไฟ ประเพณีบุญข้าวจี ข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก ประเพณีบุญแข่งเรือ

การทำบุญประเพณีของชาวบ้านดอนกอย ตำบลสว่าง อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร จากคำบอกเล่าของนายคำไหล ศรีสุทัศน์ (สัมภาษณ์ 25 เมษายน 2555) ได้เล่าว่าบุญประเพณีของบ้านนี้ที่สำคัญๆ ประกอบด้วย เดือนสาม เอ็ดบุญข้าวจี เดือนห้า เอ็ดบุญสงกรานต์ เดือนหก เอ็ดบุญผะเวส เดือนแปด เอ็ดบุญเข้าพรรษา เดือนเก้า เอ็ดบุญเข้าประดับประดิน (ข้าวประดับดิน) เดือนสิบ เอ็ดบุญเข้าสาก เดือนสิบเอ็ด เอ็ดบุญเอาะพรรษา เดือนสิบสอง เอ็ดบุญกฐิน ซึ่งขอแนะนำผ่านแผนภูมิดังกล่าวนำเสนอเกี่ยวกับงานบุญประเพณีในรอบปีของชาวบ้านดอนกอยว่าแต่ละเดือนมีรายละเอียดอย่างไร

บุญประเพณีสำคัญที่สุดของชาวบ้านดอนกอย เห็นจะได้แก่ บุญผะเวส เนื่องจากเป็นบุญประจำปีที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ ตั้งแต่เดิมแล้วชาวบ้านดอนกอยเป็นกลุ่มชาวผู้ไทที่อพยพมาจากบ้านพอกใหญ่ จึงนำบุญประเพณีเก่าแก่นี้มาด้วย จากคำบอกเล่าของนายคำไหล ศรีสุทัศน์ (สัมภาษณ์ 25 เมษายน 2555) เล่าว่าสมัยก่อนบุญผะเวสละเอียดกว่านี้ ไม่ทำลวกๆ มีการแบ่งหน้าที่ที่ชัดเจนของชายหญิง ฝ่ายชายจะมีหน้าที่ในการทำไม้ เจตฉัตร (เศวตฉัตร) รูปช้าง รูปม้า ซึ่งเป็นงานของผู้ชาย ส่วนผู้หญิงจะทำเครื่องร้อย เครื่องพัน และเครื่องประกอบอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ไม่ยุ่งเกี่ยวกับ นายคำไหลยังกล่าวอีกว่าสมัยก่อนมีเขาวงกต (เขาศีรีวงกต) เป็นการนำไม้ไผ่มาสานทำเป็นวงล้อม เมื่อเดินเข้าไปจะหลงทาง แต่ปัจจุบันไม่มีแล้ว เมื่อถึงบุญผะเวสชายหนุ่มหญิงสาวก็จะมาร่วมงาน โดยเฉพาะหนุ่มๆ จากหมู่บ้านใกล้เคียงก็จะเดินทางมาก่อน 1 วัน และมานอนที่ผามซึ่งเป็นกระท่อมที่ชาวบ้านจัดเตรียมไว้สำหรับแขกหรือญาติต่างหมู่บ้าน จะมีมหรสพ คือ หมอลำกลอน มาลำให้ฟัง แต่ปัจจุบันไม่มีให้เห็นแล้ว ชุดที่หนุ่มสาวใส่ส่วนมากจะเป็นเสื้อแขนยาว และกางเกงขาสั้น ซึ่งส่วนมาก

เป็นผ้าฝ้ายย้อมครามหรือย้อมหม้อมือ ผู้เฒ่าผู้แก่ที่ลึงวัดก็จะสวมใส่เสื้อผ้าฝ้ายย้อมหม้อมือลงไปฟังพระเทศน์ ซึ่งพบเห็นได้โดยทั่วไป ส่วนบุญประเพณีที่บ้านดอนกอยไม่เคยทำเลยคือบุญบังไฟ

รูปที่ 3.4 ขบวนแห่ในงานบุญผะเหวดและบุญข้าวจีของชาวผู้ไท

บ้านดอนกอยเป็นอีกหมู่บ้านหนึ่งที่มีวัฒนธรรมการถักทอผ้ามายาวนาน นับตั้งแต่ พ.ศ. 2453 เมื่อมีการตั้งบ้านดอนกอย โดยมีกลุ่มคนจำนวน 10 ครั้วเรือนแยกออกมาจากบ้านพอกใหญ่ ซึ่งเป็นชาวผู้ไทบ้านพอกใหญ่เรียกตัวเองว่าเป็นผู้ไทชะเงย ชาวผู้ไทบ้านดอนกอยจึงได้รับอิทธิพลทางสังคมและวัฒนธรรมมาจากบ้านพอกใหญ่ เมื่อแรกตั้งหมู่บ้านอยู่ในบริเวณดงของมันชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “ห้วยกลอย” ซึ่งกลอยสามารถนำมากินแทนข้าวได้ คนผู้ไทสมัยก่อนเมื่อข้าวไม่มีพอกกินก็จะนำกลอยมาทำเพื่อเอาไปแลกข้าว ซึ่งพุลจิตร บิตร (2521 : 179) กล่าวถึงลักษณะทั่วไปของบ้านดอนกอยว่าลักษณะพื้นที่ของหมู่บ้านเป็นที่ราบสูงมีป่าไม้กระจายอยู่ทั่วไป มีแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญคือ ลำน้ำอูน ห้วยคำไหล ห้วยคำผักหนามหนองหอยและหนองจอก โดยเฉพาะลำน้ำอูนนั้นเป็นลำน้ำสำคัญของหมู่บ้านไหลผ่านหมู่บ้านทางทิศตะวันออกและทิศใต้ ชาวบ้านส่วนมากประกอบอาชีพทำนา รองลงมาได้แก่ทำสวนแตงโมและสตรีหมู่บ้านนี้นิยมทอผ้ามัดหมี่

บ้านดอนกอยเป็นหมู่บ้านที่รื้อฟื้นผ้าครามขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ในสมัยที่ครามและผ้าครามหายไป แต่หายไปในที่นี้คือหายไปจากหน้าที่ทางสังคม กล่าวคือ คนและชาวบ้านทั่วไปไม่นิยมสวมใส่ผ้าครามอีกต่อไป เนื่องจากผ้าครามเป็นผ้าฝ้ายที่มีสีค่อนข้างจำกัด (สีดำ และสีน้ำเงิน) ไม่หลากหลายเหมือนเสื้อผ้าในปัจจุบัน ดังนั้นช่วงเวลาหนึ่งประมาณ 30 ก่อนเสื้อผ้าครามจึงไม่มีบทบาทหน้าที่ทางสังคมอีกต่อไป และเมื่อไม่มีบทบาทหน้าที่ก็ทำให้เลือนรางหายไปจากชุมชนในที่สุด ต่อมาเมื่อมีการรื้อฟื้นขึ้นมาอีกครั้งจึงทำให้บริบทของผ้าครามได้รับความนิยมนอก หากแต่กระบวนการกลับมาของผ้าครามไม่ได้มีบทบาทหน้าที่ในแบบเดิมที่ กลุ่มคนที่เคยสวมใส่ผ้าครามไม่ใช่คนกลุ่มเดิม ผ้าครามจากเดิมที่เคยทอไว้ใช้เองในครัวเรือน กลับถูกนำมาให้มาเป็นสินค้า

ผ้าครามในบริบทดั้งเดิมของชาวบ้านดอนกอย ว่าสมัยก่อนนั้นผ้าครามหรือที่เรียกว่าผ้าย้อมหม้อมือ หรือย้อมหม้อมือนั้นมีลักษณะอย่างไร อยู่ในสภาพใด ใครเป็นคนใช้ ใช้ในโอกาสใด และกรรมวิธีต่างๆ ทำอย่างไร ซึ่งจะเป็นการให้รายละเอียดต่างๆ ของครามและผ้าครามที่จะช่วยให้เข้าใจบริบทของผ้าในมิติสังคมและ

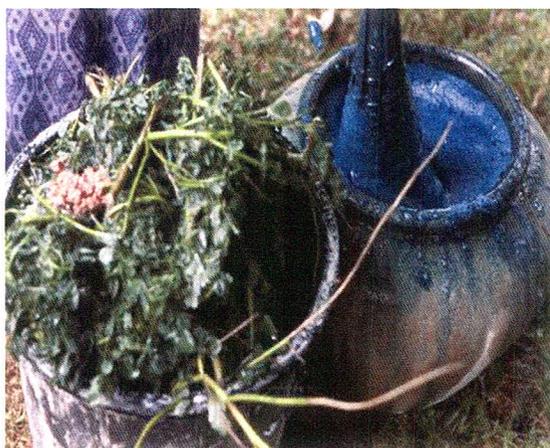
วัฒนธรรมดั้งเดิมได้ตีพอสมควร ชาวบ้านรู้จักครามและรู้จักฝ้าย เนื่องจากครามกับฝ้ายเป็นของที่มาคู่กัน ส่วนไหมเป็นสิ่งที่ชาวบ้านรู้จักในลำดับถัดมา เนื่องจากชาวบ้านไม่นิยมปลูกหม่อนเลี้ยงไหม โดยให้เหตุผลว่าทำยาก แต่ฝ้ายนั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย เริ่มจากกรเกลือไไร่ (เตรียมไร่) เพื่อปลูกฝ้าย โดยจะทำบริเวณหัวไร่ปลายนา เผล และแผ้วถางให้เตียน ไถและบางครั้งใช้สั๊กหล่ง (ใช้เสียมขุดเป็นหลุมเล็กๆ) เพื่อหยอดเมล็ดฝ้าย โดยฤดูการปลูกฝ้ายเริ่มตั้งแต่เดือน 6 ของทุกๆ ปี และฝ้ายจะโตเต็มที่เมื่อเดือน 9 ถึงเดือน 12 เมื่อถึงฤดูเก็บฝ้ายก็จะใช้กะทอไปเก็บ เลือกเอาฝ้ายที่ซับ (สวย) เม็ดโตๆ แล้วนำมาตาก เมื่อตากฝ้ายเสร็จแล้วก็นำฝ้ายไปอ้าว โดยมีหีบอ้าวฝ้าย เพื่อให้เมล็ดฝ้ายหลุดออก ส่วนเมล็ดฝ้ายก็เอาไปตากให้แห้งเพื่อทำเมล็ดพันธุ์ในปีถัดไป บางครัวเรือนใช้เมล็ดฝ้ายไปทิ้งที่ (ตากกล้า) แผลงนาที่จะทำเป็นแปลงต้นกล้า เพราะเชื่อว่าเมล็ดฝ้ายจะช่วยทำให้แปลงกล้านั้นงามยิ่งขึ้น บางครัวเรือนนำเอาไปจุ่มกับน้ำมันก๊าดแล้วเอาไปอุดรูรั่วบริเวณเล้าข้าว เชื่อว่าจะไม่ทำให้หมอดหรือมดขึ้นมากินเม็ดข้าวบนเล้า ส่วนฝ้ายที่อ้าวเสร็จแล้วก็จะนำไปสู่กระบวนการถัดไปคือ เอาฝ้ายไปดัด เพื่อทำให้เนื้อฝ้ายเหลวและทน จากนั้นก็นำฝ้ายมาล้อ (ทำเป็นก้อนยาวๆ) หลังจากนั้นก็นำมาฝ้ายมาเข็นใส่หลา (อุปกรณ์เข็นฝ้าย) แล้วนำฝ้ายมาเปีย (การทำฝ้ายให้เป็นก้อนหรือต่อนเรียกว่า ต่อนฝ้าย) หลังจากได้ฝ้ายเป็นต่อนแล้วก็นำฝ้ายไปลงแช่น้ำข้าว (ต้มข้าว) เรียกว่าการฆ่าฝ้าย เพื่อทำให้เส้นฝ้ายมีความทนทานยิ่งขึ้น หลังจากนั้นก็นำฝ้ายไปย้อมให้เป็นสีต่างๆ สมัยก่อนสีสังเคราะห์ยังไม่นิยมอย่างแพร่หลาย ก็จะใช้การย้อมคราม

รูปที่ 3.5 ต้นฝ้ายที่ปลูกในไร่เดือน 6 – 7 และปุ๋ยฝ้ายที่พร้อมเก็บในเดือน 10 – 12

การปลูกครามเพื่อนำมาย้อมผ้าจะต้องหว่านเมล็ดครามก่อน และครามมีทั้งฝักตรงและฝักงอ ฝักตรงจะมีเมล็ดสีเหลืองอ่อนๆ คล้ายกับสีของเมล็ดงา แต่เล็กกว่า ส่วนฝักงอจะเป็นเมล็ดสีดำ ช่วงเวลาของการหว่านครามคือช่วงฤดูฝน (ฟ้าฝนใหม่) จากนั้นประมาณ 3-4 เดือนเมื่อต้นครามพอที่จะเก็บเกี่ยวได้ ก็จะเกี่ยวครวโดยเอาลำต้น กิ่งและใบมาฉนวน ชาวอีสานและชาวผู้ไทเรียกว่าเอามาถั่ว (ฉนวนเป็นก้อนๆ) นำเอาไปหมักในหม้อ (ไห) ขนาดกลางประมาณ 2-3 คิน เมื่อได้สีเขียวอ่อนๆ แยกเอากากที่ปั่นเอาเศษต่างๆ ออกแล้วนำมา

ผสมกับปูนขาว ใช้ไม้คน ในสมัยก่อนจะใช้มือกวานให้เนื้อครามกับปูนขาวให้เข้ากันประมาณ 3-4 วันจนคราม ตกตะกอนคล้ายเลนจะได้เนื้อครามสีน้ำเงินเข้ม กรองเอาเนื้อครามเอาไว้ก่อนนำไปก่อหม้อ (ก่อนย้อม) เวลาจะ นำไปย้อมจะต้องเอาไปผสมกับดั่ง ซึ่งดั่งจะได้อาจจากการเผากากกล้วย ตันกล้วย มะเฟือง ไม้ส้มขี้ม้อน ตัน มะละกอแล้วกรองเอาน้ำขี้เข้ามาผสมกับก้อนครามปล่อยให้จนส่วนผสมต่างๆ ลงตัว แล้วนำเอาฝ้ายที่ต้องการ ย้อมลงไปแช่หรือหมักไว้ การย้อมครั้งแรกจะได้สีฟ้า ดังนั้นจึงต้องย้อมซ้ำๆ จนกว่าจะได้สีตามที่ต้องการ การ ย้อมลงในหม้อคราม 1 ครั้งเรียกว่า ลง 1 บาท ย้อม 2 ครั้งเรียกว่าลง 2 บาท ในอดีตการย้อมผ้าครามก็เพื่อทำ ให้ผ้าฝ้ายสีขาวสีดำเหมาะสำหรับการใส่ทำไร่ ทำนาและทำสวน

รูปที่ 3.6 หม้อย้อมครามและการย้อมครามของชาวบ้านซึ่งเป็นกิจกรรมที่ต้องทำทุกเช้า

กระบวนการต่อจากนี้ก็นำผ้าที่ผ่านการย้อมเรียบร้อยแล้วไปทอ ซึ่งผ้าที่ได้จะมีอยู่ 2 แบบ คือ ผ้ามัดหมี่ และผ้าลาวาด (ไม่มีลวดลาย หรือ ผ้าพื้น) ซึ่งผ้าฝ้ายมัดหมี่เป็นผ้าที่นิยมมาก เพราะการมัดหมี่จำเป็นต้องอาศัยความเชี่ยวชาญเฉพาะ และต้องผ่านการเรียนรู้ ดังนั้นผ้ามัดหมี่จึงเป็นการแสดงฝีมือเฉพาะของผู้หญิงที่

จะนำเสนอตัวตนผ่านรูปแบบของผ้า และชาวบ้านหรือคนอื่น ๆ ก็จะมองเห็นลวดลายดังกล่าวผ่านการนุ่งห่มของเจ้าของผ้าเมื่อเวลาไปทำบุญที่วัด ชาวบ้านดอนกอยสมัยก่อนมีวัดเป็นศูนย์กลางของการถ่ายทอดศิลปะวิทยาการ วิถีชีวิตที่ถูกกำหนดด้วยฮีตสิบสองทำให้มีช่วงเวลาหนึ่งของผู้หญิงที่เว้นว่างจากการทำนาทำไร่ ซึ่งถือเป็นหน้าที่หลักแล้ว จึงต้องหาเวลาพักผ่อนด้วยการทำงานศิลปะ และศิลปะของผู้หญิงที่โดดเด่นมากที่สุด คือ ผืนผ้า และผ้าถูกนำไปใช้ในกรณีต่างๆ กัน นับตั้งแต่เกิดจนตาย

ผ้าในฐานะที่เป็นปัจจัยสี่ของมนุษย์มีบทบาทสำคัญตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย เมื่อเราเกิดก็ใช้ผ้ามาห่อหุ้มร่างกายเพื่อป้องกันและห่อหุ้มร่างกายให้ได้รับความอบอุ่น เมื่อเติบโตขึ้นก็ใช้ผ้าในโอกาสต่างๆ กัน เมื่อตายก็ใช้ผ้ามัดและผูกร่างกายเอาไว้ นั้นแสดงให้เห็นว่าผ้ามีบทบาทต่อวิถีชีวิตของมนุษย์อย่างเลี่ยงไม่ได้ นอกจากนี้ในวัฒนธรรมของมนุษย์ยังใช้ผ้าเป็นเครื่องแบ่งแยกเพศและหน้าที่ของมนุษย์อีกด้วย โดยเฉพาะในวัฒนธรรมของชาวอุษาคเนย์ที่รับรู้ถึงวัฒนธรรมเรื่องการลักทอว่าเป็นงานของผู้หญิง ผู้ชายจะต้องจักสาน เช่นเดียวกับที่บรรพตฐานทางสังคมที่ตั้งไว้ว่า ผู้ชายคนใดที่ไม่ผ่านการบวชเรียนก็ยังไม่นับว่าเป็นคนโดยสมบูรณ์ เช่นเดียวกันกับผู้หญิงคนใดที่ยังไม่รู้จักรับการปั้นผ้าย ทอผ้าก็ยังไม่สมควรที่จะมีครอบครัว มโนทัศน์ดังกล่าวไม่ได้ปรากฏแต่ในเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ใดกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งเท่านั้น หากแต่เป็นที่รับรู้อย่างกว้างขวางและนับว่าผ้าก็เป็นส่วนหนึ่งของเครื่องนุ่งห่มที่คนนำมาแสดงอัตลักษณ์ในแบบต่างๆ ทั้งที่เป็นผ้านุ่ง ผ้าห่ม เสื้อผ้าด้วยวิธีการต่างๆ เช่น โอบ รัด มัด ผูก จนทำให้ผ้ากลายเป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมที่แสดงตัวตนของคนได้อย่างชัดเจน เพราะเราใช้ผ้าในวิถีชีวิตทั้งที่เป็นเครื่องนุ่ง เครื่องห่ม เครื่องประกอบพิธีต่างๆ ตั้งแต่การเกิด การบวช การแต่งงาน จนกระทั่งการตายล้วนแล้วแต่มีผ้าเข้ามาเกี่ยวข้องทั้งสิ้น หากเราจะกล่าวถึงผ้าที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมต่างๆ ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงผ้าครามกับวิถีชีวิตของชาวผู้ไท ว่าผ้าครามถูกนำมาใช้ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมอย่างไร

3.1.3.1 ผ้าครามกับประเพณีเกี่ยวกับชีวิต

1) ประเพณีการเกิด

สมัยก่อนชาวผู้ไทคลอดลูกที่บ้านและอยู่ไฟที่บ้าน โดยมีหมอดำแยเป็นผู้ทำคลอด ปัจจุบันนิยมคลอดลูกที่โรงพยาบาลและกลับมาพักฟื้นที่บ้าน การอยู่ไฟก็มีอยู่บ้างแต่ไม่เหมือนกับสมัยก่อน เนื่องจากเงื่อนไขของเวลา จะขอกกล่าวถึงการเกิดสมัยก่อนว่าเมื่อภรรยามีอาการเจ็บท้องจะคลอดลูก ฝ่ายสามีจะต้องไปหาหมอดำแยเพื่อมาทำคลอดที่บ้าน ก่อนคลอดจะต้องมีการบอกผีเพื่อทำให้การคลอดไม่เกิดปัญหา การคลอดโดยใช้หมอดำแยสามีจะเป็นผู้หิ้วผ้าขาวม้ามาผูกกับข้อโยงลงมาเพื่อให้ภรรยาจับหรือถ่วงน้ำหนักขณะคลอด หมอดำแยก็ประคองท้องของคนที่จะคลอด และในขณะที่คลอดสามีหรือผู้ชายจะอยู่ในบริเวณนั้นไม่ได้เพราะถือว่าเป็นอาถรรพณ์ สามีจึงมีหน้าที่ในการหาฟืนและต้มน้ำร้อนไว้รอ เมื่อเด็กคลอดออกมาแล้วก็จะใช้ผ้ามาห่อหุ้มร่างกายแล้วนำไปวางในกระด้ง ส่วนแม่เด็กก็จะให้อยู่ไฟ หลังจากการอยู่ไฟแล้วก็จะมีการสู่วัณแม่และ

เด็ก โดยนำไต้ต้มหรือไต้มาสู่วัยและผูกแขนแม่และเด็กเพื่อให้อยู่เย็นเป็นสุข บางหมู่บ้านยังใช้เข็มมาจากหม้อมาป้ายที่หน้าผากเด็ก เรณู เหมือนจันทร์เชย (2542 : 109) กล่าวว่า ชาวไทยโซ่งเมื่อหลังจากการอยู่ไฟ 15 วันแล้ว แม่ลูกอ่อนจะได้รับอนุญาตให้สระผมได้ อีกทั้งไม่อนุญาตให้แม่ลูกอ่อนออกจากบ้านเพราะน้ำคาวปลายังไม่แห้ง โดยเชื่อว่าผีสงนางไม้จะมารบกวน อีกทั้งเมื่อหลังจากการอยู่ไฟครบแล้วชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงจะมาผูกแขนรับขวัญ บางครั้งก็ดึงเส้นด้ายจากผ้าลายแดงโมหินเก่าๆ มาผูกข้อมือเด็ก เด็กผู้ชายจะผูกข้อมือขวาและเด็กผู้หญิงจะผูกข้อมือซ้าย นอกจากนี้ยังพบว่าเมื่อเด็กที่คลอดออกมาแล้วตายจะนำไปฝังที่ป่าช้าโดยตริ้งด้วยสายสิญจน์ที่หลุมฝังศพ โดยใช้ด้ายสายสิญจน์ผูกที่ข้อมือ ข้อเท้า ห่อด้วยผ้าแล้วพันด้ายสายสิญจน์อีก 1 รอบ โดยเชื่อว่าไม่ให้ผีมารบกวนพ่อแม่ หลังจากนั้นก็จะมีการโกนผมไฟให้เด็กและพิธีกรรมดังกล่าวก็มีการนำเครื่องประกอบพิธี คือ เสื้อผ้าของเด็กมาสู่วัยหรือเรียกขวัญเพื่อให้เด็กไม่เจ็บไข้ได้ป่วย

รูปที่ 3.7 การเตรียมพิธีผูกแขนรับขวัญเด็กเกิดใหม่ด้วยฝ้ายผูกแขน บายศรีและข้าวต้มมัด

จากข้อมูลเกี่ยวกับการเกิดของชาวผู้ไท จะพบว่าฝ้ายมีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมดังกล่าว นับตั้งแต่ผู้เป็นแม่จะต้องเตรียมทอผ้าไว้สำหรับลูกที่จะคลอดออกมา โดยผ้าที่ใช้ตั้งแต่แรกเกิดประกอบด้วย ผ้าอ้อม ผ้าห่ม ผ้าห่มฟู (ที่นอน) เสื้อผ้า ผ้าทำความสะอาดและผ้าสำหรับห่อตัวหลังคลอด ผ้าทำเปลนอน เมื่อเด็กคลอดผู้ทำคลอดก็จะทำความสะอาดตัวเด็กแล้วนำผ้าที่นุ่ม สะอาดที่แม่เตรียมไว้มาห่อตัวเด็ก นอกจากนี้ยังมีการเตรียมผ้ากำนันสำหรับผู้ทำคลอดเพื่อขอบคุณผู้ที่มาทำคลอดให้ด้วยการมอบผ้าห่ม หรือผ้าชิ้นให้ และเตรียมผ้าปูรองกระดังสำหรับเด็กตามความเชื่อที่ว่าเด็กแรกเกิดต้องออกมาถูกแดดในตอนเช้า ร่างกายจะได้แข็งแรง จะเห็นว่าฝ้ายมีบทบาทหน้าที่ชัดเจนในกระบวนการเกิด

จากที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นทำให้เห็นว่าผู้หญิงจะได้รับการอบรมสั่งสอนและเรียนรู้เรื่องผ้า การทอผ้าจากแม่และญาติผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง ในกระบวนการเข็นฝ้าย ดัดฝ้าย กรอด้วย รวมถึงกระบวนการทอผ้า แบบต่างๆ ซึ่งแตกต่างจากผู้ชายที่จะต้องเรียนทั้งในระบบโรงเรียนและการเรียนรู้ชีวิตไปพร้อมๆ กัน ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า กระบวนการเรียนรู้เรื่องผ้าทอ เป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมอีกประการหนึ่ง อีกทั้งยังเป็น การใช้แสดงสภาพทางสังคมของการเปลี่ยนผ่านสถานะของคน โดยเฉพาะเรื่องของผ้า ผู้หญิงจะถูกอบรมสั่ง สอนมาตั้งแต่เด็กผ่านการดู การฝึกและการปฏิบัติจริง โดยมีแม่ ย่า ยาย ป้า น้า ซึ่งเป็นญาติผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงทำ หน้าที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ดังกล่าว หากผู้หญิงสามารถที่จะเรียนรู้กระบวนการทอผ้าได้แล้ว ก็สามารถที่จะ เปลี่ยนผ่านสถานะจากเด็กมาเป็นสาว พร้อมทั้งจะเข้าสู่พิธีแต่งงานได้ สอดคล้องกับแนวคิดของวิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2527 : 199) ที่กล่าวว่า ฝีมือในการทอผ้าเป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งของผู้หญิงที่จะช่วยให้ฝ่ายชายและญาติฝ่ายชาย มองเห็นคุณค่าของความเป็นกุลสตรีของผู้หญิง และนอกจากนี้ผ้าและการทอผ้ายังเป็นส่วนสำคัญในพิธีกรรม ต่างๆ ของผู้หญิงตั้งแต่เกิดจนตาย

สุรียา สมุทคุปต์และพัฒนา กิตติอาษา (2536 : 69) กล่าวว่า ผู้หญิงอีสานจะแต่งงานได้ต้อง ทอผ้าให้เป็นอย่างน้อย 3 อย่าง ได้แก่ เสื้อดำ ต่ำแพร ซิ่นไหม” เสื้อดำ คือ เสื้อที่ตัดจากผ้าฝ้ายที่ทอเองแล้ว นำไปย้อมคราม ชาวบ้านนิยมสวมใส่เวลาทำงานในไร่นา ต่ำแพร คือ การทอผ้าแพรเอาไว้ใช้ในโอกาสต่างๆ ผ้าขาวม้าก็จัดอยู่ในประเภทนี้ ซิ่นไหม คือ การทอผ้าไหมเอาไว้ใช้ในโอกาสสำคัญ เช่น งานแต่ง งานบุญ ส่วนมากใช้ในการ “สมมา” ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายชาย ดังนั้นผู้หญิงในช่วงวัยสาวจะต้องมีความสามารถในการทำที่นอน หมอน ผ้าห่ม ผ้านวม จึงจะถือว่าสามารถที่จะออกเรือนไปมีครอบครัวได้ ซึ่งก็นับได้ว่ากระบวนการทอผ้า การมัดหมี่ การย้อมผ้าเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมของผู้หญิง

รูปที่ 3.8 ผู้หญิงชาวผู้ไทบ้านดอนกอยกับกิจกรรมการทอผ้า (การอ้วฝ้ายและกวักฝ้าย)

ในส่วนของการเกิด ผ้าครามจะถูกใช้ไม่มากนัก เพราะผ้าที่ใช้ส่วนมากเป็นผ้าอ้อมที่ทำจากผ้าฝ้าย ไม่ได้ผ่านกระบวนการย้อม หากแต่บางครั้งครอบครัวก็มักจะเอาเสื้อผ้าที่ใช้แล้วของปู่ ย่า ตา ยาย มาห่อพระ

เครื่อง ห่อของมงคลต่างๆ แล้ววางไว้ใกล้ๆ ตัวเด็กทารก เพราะเชื่อว่าจะปกป้องรักษาเด็กทารกจากการรบกวนของสิ่งที่ไม่ดีต่างๆ บางแห่งใช้ฝ้ายย้อมครามสีด้ามาเป็นฝ้ายผูกแขนรับขวัญเด็ก ส่วนเสื้อที่ย้อมครามผู้เป็นแม่เด็กจะสวมใส่ขณะอยู่ไฟ เพราะบางครั้งสุขภาพร่างกายของแม่ที่เพิ่งผ่านการคลอดยังไม่สามารถปรับอุณหภูมิได้ จึงต้องสวมเสื้อผ้าหนาๆ และผ้าฝ้ายย้อมครามก็มีลักษณะพิเศษที่สามารถดูดซับเหงื่อได้ดี อีกทั้งเวลาที่เด็กทารกดูดนมแม่ผ้าครามก็ซับน้ำนมได้ดี แต่ในปัจจุบันกลับพบว่าการสวมใส่เสื้อผ้าฝ้ายย้อมครามในการอยู่ไฟไม่ค่อยปรากฏ เนื่องจากความนิยมในการคลอดลูกที่โรงพยาบาล และการอยู่ไฟก็ไม่ค่อยนิยม จึงทำให้ผ้าครามลดบทบาทความสำคัญในด้านพิธีกรรมการเกิดลงไปมากพอสมควร

ในพิธีกรรมการเกิดพบว่าผ้ามีส่วนเกี่ยวข้อง 3 ช่วงเวลา คือ ก่อนคลอด ขณะคลอดและหลังคลอด ดังจะได้อธิบายรายละเอียด ดังนี้ ก่อนคลอด หญิงสาวหรือผู้ที่จะเป็นแม่ จะต้องเรียนรู้การทอผ้า การทำผ้าชนิดต่างๆ โดยเฉพาะผ้าแพร ฝ้านุ่งหรือซิ่น ซึ่งผ้าเหล่านี้จะนำมาใช้ในระหว่างการคลอดลูก เช่น นำเอามาเป็นฝ้านุ่งขณะอยู่ไฟ นำมาเป็นผ้าห่อตัวเด็กทารก นำมาเป็นผ้าห่ม ซึ่งผ้าเหล่านี้ล้วนแต่เป็นผ้าฝ้ายที่ทอเองแล้วนำไปมัดย้อม หากทำให้เป็นลวดลายก็เป็นผ้าฝ้ายมัดหมี่ หากไม่มีลวดลายชาวผู้ไทเรียกว่า “ลาวาด” หมายถึงสีพื้นเรียบไม่มีลวดลายต่างๆ มากั้นระหว่างเนื้อผ้า ดังนั้นก่อนคลอดผู้หญิงที่จะเป็นแม่คนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทอผ้าเก็บเอาไว้ให้มากที่สุด และการเรียนรู้เรื่องผ้าก็มักจะเป็นการเรียนรู้จากญาติผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงเริ่มตั้งแต่เรียนรู้ด้วยกระบวนการดู การฝึกทำและการลงมือทำ โดยอยู่ในความควบคุมของคนที่มีประสบการณ์อย่างเช่น ย่า ยาย แม่ ป้าหรือพี่สาว การทำผ้ามักจะมีเริ่มต้นที่ให้เรียนรู้กระบวนการเข็นฝ้าย การผูกหมี่ (มัดหมี่) จนไปถึงการตำ ส่วนกระบวนการอื่นๆ เช่น กวักฝ้าย สืบหูก และการย้อมนั้นเป็นกระบวนการที่จะสอนด้วยการให้ดูและให้ทำตาม จึงนับได้ว่ากระบวนการทำผ้าเป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดทางฝ่ายหญิงโดยแท้ และผ้ายังเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่มีคุณค่ายิ่งต่อการประกอบสร้างความเป็นผู้หญิงในวัฒนธรรมของชาวผู้ไท

ขณะคลอด เมื่อหมอตำแยมาถึงบ้านก็จะใช้ผ้าขาวม้าหรือผ้าอื่นๆ ที่พอจะหาได้มอดกับชื่อของครัวหรือสถานที่ที่กำหนดไว้ในการทำคลอด (ส่วนมากเป็นครัว) เพราะสถานที่ตรงนั้นสะดวกในการทำ ความสะอาด ผู้หญิงที่จะคลอดจำเป็นจะต้องสวมใส่ผ้าถุงของแม่หรือแม่ของแม่สามี เพราะเชื่อว่าจะคลอดลูกสะดวก ซึ่งผ้าถุงสมัยก่อนก็มักจะเป็นฝ้ายย้อมหม้อ เมื่อเด็กคลอดออกมาแล้ว ผ้าซิ่นบางส่วนจะถูกฉีกออกมาเพื่อห่อตัวเด็กเอาไว้ หรือไม่ก็จะเป็นผ้าขาวม้ามาห่อตัวเด็ก แล้วนำไปทำความสะอาด หลังจากนั้นก็จะหาผ้าห่มที่แม่ทอไว้มาเป็นที่นอน เอาเด็กนอนอยู่บนหลังกระดัง ส่วนแม่ที่คลอดออกมาแล้ว ผ้าซิ่นที่เป็นคราบเลือดและสายรกก็จะถูกห่อแล้วเอาไปฝัง หลังจากนั้นก็จะหาผ้าซิ่นย้อมหม้อผืนอื่นๆ มานุ่ง

หลังคลอด ชาวผู้ไทมักจะให้ผู้หญิงที่คลอดลูกอยู่ไฟ ซึ่งการอยู่ไฟก็มักจะอยู่เป็นระยะเวลาหลายวัน บางคนก็จะอยู่ 14 วัน 15 วัน สูงสุดอยู่ที่ 21 วัน โดยเชื่อว่าการอยู่ไฟจะทำให้สุขภาพของผู้หญิงหลังคลอดดีขึ้น และส่งผลต่อเด็กทารก ในช่วงนี้ฝ้ายย้อมครามหรือฝ้ายย้อมหม้อที่เข้ามาเกี่ยวข้อง คือ เป็นผ้าซิ่นที่แม่

นำมาสวมใส่และนำมาใช้ ทั้งนำมานุ่งเป็นผ้าชิ้นและนำมาห่ม เพราะในช่วงนี้ผู้หญิงที่คลอดลูกใหม่จะต้องดื่มน้ำร้อนและอาบน้ำร้อน และในน้ำร้อนก็เป็นส่วนผสมของยาสมุนไพรและน้ำเปลือกไม้ต่างๆ ที่เป็นยา เช่น ไม้ตั้งไก่ ไม้มนน้อย ไม้แดง ไม้เกวียนผู้ ไม้ตุ้ ไม้ก้านเหลือง เมื่ออาบน้ำต้มสมุนไพรเหล่านี้จะทำให้ผ้าต่างๆ เปื้อนได้ง่าย ดังนั้น แม่ที่คลอดลูกใหม่ก็จะใส่ผ้าถุงย้อมหม้อมี รวมถึงผ้าที่นำมาเช็ดตัว สมัยก่อนก็จะใช้ผ้าถุงหรือผ้าขาวม้าทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังพบว่าหลังคลอดผู้หญิงจะต้องนั่งเกลือเพื่อทำให้บาดแผลหลังคลอดประสานกันเร็วยิ่งขึ้น ชาวผู้ไทหลายหมู่บ้านจะไปหาดินโพนมาผสมกับเกลือแล้วเอาไปเผาไฟหรือหมกไฟ หลังจากนั้นนำมาห่อด้วยผ้าชิ้น (ผ้าย้อมหม้อมี) เพราะจะได้เก็บความร้อน หลังจากนั้นก็นำไปให้ผู้หญิงหลังคลอดนั่ง

จากที่กล่าวมาข้างต้น จึงพบว่าผ้าย้อมครามหรือผ้าย้อมหม้อมี เกี่ยวข้องกับกระบวนการเกิดอย่างมาก โดยเฉพาะคนที่เป็นแม่หรือผู้หญิงที่คลอดลูกใหม่จำเป็นต้องเรียนรู้กระบวนการทำผ้าชนิดต่างๆ โดยเฉพาะกระบวนการทอ กระบวนการย้อม เพราะผ้าเหล่านี้ต้องนำมาใช้เป็นวัตถุดิบหรือเครื่องใช้สอยในการเกิด ทั้งก่อนคลอด ขณะคลอดและหลังคลอด จนถึงกับมีคำกล่าวเกี่ยวกับการทำผ้าของชาวผู้ไทบ้านดอนกอยว่า “มิเป็นลิงเป็นลายมิหื้อเอาเฝ้า”

2) ประเพณีการบวช

การบวชของชาวผู้ไทบ้านดอนกอยที่มีความเกี่ยวข้องกับผ้าย้อมครามหรือผ้าย้อมหม้อมีนั้นมีน้อยมาก เท่าที่ได้ทราบจากการสัมภาษณ์นางสุชาดา ศรีสุทัศน์ (สัมภาษณ์ 25 เมษายน 2555) เล่าว่า ในการบวชนาคของชาวบ้าน ผ้าย้อมครามหรือผ้าครามไม่ได้ถูกนำไปใช้นัก เพราะผ้าส่วนมากเป็นผ้าฝ้ายขาว ไม่ได้มัดและไม่ได้ย้อม ส่วนผ้าที่เตรียมเป็นสบง จีวรและผ้าอื่นๆ สำหรับประโยชน์ในการบวชก็มักจะเอาผ้าฝ้ายที่แม่ทอไว้ ไปต้มย้อมกับเปลือกขนุนก็ได้เป็นสีน้ำตาล หรือไม่ก็ไปซื้อสีมาย้อม

ผ้าครามที่ใช้ในพิธีกรรมการบวช พบการนุ่งห่มเสื้อผ้าย้อมครามหรือเสื้อผ้าย้อมหม้อมีเข้าไปร่วมในพิธี เนื่องจากสมัยก่อนเสื้อผ้าย้อมครามหรือย้อมหม้อมีนั้นเป็นเสื้อผ้าที่ชาวบ้านใช้สวมใส่ตามปกติ ทั้งนั่งเล่น ไปงานบุญประเพณี ไปงานแต่ง ไปงานศพ หรือไปงานมหรสพต่างๆ ก็มักจะสวมใส่เสื้อผ้าย้อมครามหรือย้อมหม้อมีทั้งสิ้น แม้กระทั่งในงานบวชเอง ชาวบ้านก็นิยมสวมใส่เสื้อผ้างดังกล่าวไปร่วมได้ ไม่ถือว่าไม่รู้จักกาลเทศะ เนื่องจากเสื้อผ้าชนิดอื่นๆ ไม่มีมากนัก นางศรีพรรณ ขาติผา (สัมภาษณ์ 25 เมษายน 2555) เล่าว่า สมัยก่อนเสื้อผ้าไม่ได้มีสีสันมากมายเหมือนสมัยนี้ ดังนั้น ผู้เฒ่าผู้แก่ก็มักจะสวมใส่เสื้อผ้าย้อมหม้อมีหรือย้อมครามไปวัด ไปงานต่างๆ แม้กระทั่งงานบวชก็จะสวมใส่เสื้อผ้าชนิดดังกล่าวด้วย ไม่ได้แยกว่าต้องใส่เสื้อผ้าชนิดนี้ไปงานนี้ ไปงานนั้นหรือปัจจุบัน

จึงอาจสรุปได้ว่า ในพิธีกรรมการบวชของชาวผู้ไทบ้านดอนกอย ผ้าครามหรือผ้าย้อมครามไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับการบวช หากแต่ปรากฏอยู่ในส่วนของผู้เข้าร่วม ที่จะสวมใส่เสื้อผ้างดังกล่าวไปร่วมงาน และก็จะปรากฏในสมัยก่อนมากกว่าสมัยปัจจุบัน เนื่องจากสมัยก่อนความหลากหลายของเสื้อผ้ามี

น้อย แต่ปัจจุบันเสื้อผ้าชนิดต่างๆ หลากหลายมากยิ่งขึ้นจึงมีการประยุกต์เสื้อผ้าไปใช้สวมใส่ในงานต่างๆ ได้มากกว่า แต่ในอดีตเสื้อย้อมผ้าครามหรือย้อมหม้อมีเป็นชุดที่มีอยู่ไม่มาก และใช้สวมใส่ได้หลากหลายโอกาส รวมถึงหลากหลายกาลเทศะด้วย

พิธีการแต่งงานของชาวผู้ไทผ้าได้เข้ามามีบทบาทนับตั้งแต่เป็นเครื่องสมมาญาติผู้ใหญ่ฝ่ายชายเนื่องจากในอดีตผ้าเหล่านี้จะต้องเกิดจากฝีมือของผู้หญิง เป็นคนทำขึ้นเอง เพื่อแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้ที่เหมาะสมในการออกเรือน ดังนั้น “ผ้าสมมา” จึงเป็นผ้าที่แสดงออกซึ่งความสามารถของผู้หญิงที่จะแสดงให้กับญาติผู้ใหญ่ฝ่ายชายได้ทราบว่า เป็นผู้ที่เหมาะสมในการออกเรือนและพร้อมที่จะเป็นแม่บ้านต่อไปในอนาคต ในประเพณีท้องถิ่นทางภาคอีสาน เจ้าภาพของฝ่ายหญิง จะต้องนำตัวเจ้าสาวไปขอมาต่อพ่อแม่ของฝ่ายเจ้าบ่าว โดยจะต้องจัดเตรียมผ้าที่ใช้ประกอบด้วย เสื้อ 1 ตัว ผ้าซิ่น 2 ผืน โดยเสื้อไม่ได้ระบุว่าต้องทอด้วยผ้าชนิดใด แต่ผ้าซิ่นมีความสำคัญมากนิยมใช้ซิ่นที่ทอด้วยผ้าไหมเท่านั้น

ผ้าสมมาของชาวผู้ไท ได้แก่ ผ้าซิ่น ผ้าแพร ผ้านวม โสร่ง ผ้าขาวม้า จากการสัมภาษณ์นางหนูจอน คนหาญ (สัมภาษณ์ 20 ก.พ. 2554) ชาวผู้ไทบ้านดงมะແหน่ง ตำบลหนองสูง อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร ทำให้ทราบว่า กระบวนการทอผ้าของผู้หญิงชาวผู้ไท ไม่ได้เริ่มจากการเข็นฝ้าย หากแต่เริ่มจากการปลูกฝ้าย ชาวบ้านจะเริ่มหว่านฝ้ายในเดือน 5 ถึงเดือน 6 และจะเก็บฝ้ายในเดือน 10 ถึงเดือน 12 หลังจากนั้นจะนำฝ้ายมาตากให้แห้ง หลังจากนั้นก็นำฝ้ายมาอ้าว แล้วเลือกฝ้ายที่ซิบ (งาม) ไปตีดี ทำฝ้ายเป็นก้อนยาวๆ เรียกว่าล้อฝ้าย จากนั้นก็นำฝ้ายไปเข็น ต่อจากขั้นตอนการเข็นคือการเปียฝ้าย แล้วนำน้ำข้าวฝ้ายหรือน้ำข้าวเพื่อทำการฆ่าฝ้าย (ทำให้เส้นใยของฝ้ายไม่ขาดง่าย) หลังจากนั้นก็นำฝ้ายไปกวักใส่กระบอกล้อฝ้าย แล้วเข้าสู่ขั้นตอนการสับคันหูก สับหูกใส่ฟืมแล้วเข้าสู่กระบวนการตำ (ทอผ้า) ซึ่งวิธีการต่างๆ เหล่านี้ได้เรียนรู้จากคนที่ เป็นแม่หรือญาติผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงของครอบครัว โดยขั้นตอนแรกจะเป็นการดู หลังจากนั้นก็จะทำตามจนเกิดความชำนาญ เมื่อชำนาญแล้วก็จะเริ่มทำด้วยตนเอง

รูปที่ 3.9 ผู้หญิงชาวผู้ไทบ้านดงมะແหน่ง อ.หนองสูง จ.มุกดาหาร กับกิจกรรมย้อมผ้า

การสมมาในงานแต่งของชาวผู้ไท ผ้าที่สำคัญที่สุดในสมัยก่อนคือผ้าถุงและผ้าขาวม้า ซึ่งเกิดจากการมัดหมี่ โดยเฉพาะหมี่จะมี 2 แบบ คือ หมี่ลาวด (ไม่มีลาวดลาย เป็นผ้าพื้น) และหมี่คั่น หรือที่เรียกว่า ชิ่นทิว (เป็นลายทางยาวคั่น) บางครอบครัวที่มีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมก็จะทอให้ลูกสาวทอผ้าไหมเอาไว้เพื่อเป็นของสมมา แต่ถ้าไม่มีก็มักจะสอนให้รู้จักการทำผ้ามัดหมี่ ซึ่งผ้ามัดหมี่นี้สัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับการย้อมครามหรือย้อมหม้อม เนื่องจากผ้าเหล่านี้ตอนที่เป็นเส้นฝ้ายจะต้องนำไปย้อมให้มีสีต่างๆ โดยเฉพาะสีดำหรือสีน้ำเงิน สีที่ได้นั้นมาจากครามทั้งสิ้น และเมื่อมัดย้อมเสร็จแล้วจึงจะนำไปมัดเป็นลวดลายต่างๆ ตามที่ต้องการ ซึ่งลวดลายในสมัยก่อนมักไม่ซับซ้อน จากการสัมภาษณ์นางเหนือ วรรดิศิริศักดิ์ (สัมภาษณ์ 25 เมษายน 2555) พบว่าลวดลายต่างๆ ในอดีตมีไม่ค่อยมากนัก ได้แก่ ลายแมงดา ลายแมงมุม ลายนาค ลายคว่ำ ลายหงาย ลายดอกไม้ ลายขอ เป็นต้น ซึ่งลวดลายเหล่านี้ผู้เฒ่าผู้แก่มักจะสอนกันมา และทอให้คนที่เริ่มมัดหมี่ทำจากลวดลายง่ายๆ ก่อน เช่น ลายคว่ำ ลายหงาย หลังจากทำชำนาญแล้วก็จะสอนลวดลายอื่นๆ ที่ยากขึ้น และลวดลายที่ยากมากคือลายดอกไม้รวมถึงลายนาค

การสมมาในงานแต่งของชาวผู้ไทจะเลือกใช้ผ้าที่ดีที่สุด โดยจะสมมาพ่อแม่ฝ่ายสามี ปู่ ย่า ก็จะมีเครื่องสมมาเป็นสะหนะ (ที่นอน-ฟูก) เป็นเครื่องสมมา จะสมมาลุง ป้า น้ำและคนอื่นๆ ตามศักดิ์ ส่วนที่ขาดไม่ได้ในเครื่องสมมา คือ หมอน ดังนั้นในพิธีกรรมการแต่งงานของชาวผู้ไท จึงเป็นการแสดงออกทางวัฒนธรรมของผู้หญิงและเป็นการขัดเกลารวมถึงกระบวนการเปลี่ยนผ่านสถานภาพของผู้หญิงอย่างสมบูรณ์ และสำคัญที่สุด เนื่องจากผู้หญิงได้แสดงให้เห็นฝ่ายชายและพ่อแม่ รวมถึงญาติผู้ใหญ่ของฝ่ายชายรับรู้ว่าคุณมีความพร้อมและเหมาะสมในการเป็นคนที่จะออกเรือนและมีความสามารถในการครองคู่แบบสามีภรรยากับคนอื่นได้ ผ้าที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการแต่งงานจึงมีพื้นฐานสำคัญมาจากกิจกรรมการผลิตผ้าตั้งแต่ต้นจนถึงกระบวนการสุดท้ายคือเป็นผ้าสำเร็จรูปพร้อมที่จะใช้ และกระบวนการต่างๆ ของผืนผ้าจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ผู้หญิงได้รับการสั่งสอนและได้เรียนรู้เพราะผ้าแต่ละผืนมักจะเหมาะกับกาลเทศะที่แตกต่างกัน

รูปที่ 3.10 ผู้ไทบ้านดอนกอยและบ้านหนองครอง อ.พรรณานิคม จ.สกลนครกำลังเตรียมเส้นฝ้ายและกักฝ้าย

3) ประเพณีการตาย

ประเพณีการตายของชาวบ้านผู้ไทโดยทั่วไปนิยมเอาศพไว้ที่บ้านประมาณ 3 – 5 วัน ใครที่มีฐานะดีก็จะเอาไว้วันนาน หากใครที่ฐานะยากจนก็จะนิยมเอาศพไว้ที่บ้านประมาณ 2 – 3 วัน ประเพณีงานศพของชาวบ้านผู้ไทก็คล้ายคลึงกับอีสานโดยทั่วไป กล่าวคือ เมื่อมีศพคนตายอยู่ที่บ้าน ชาวบ้านที่รู้ข่าวก็จะนำข้าวสารไปร่วมงานศพ ซึ่งข้าวสารที่นำไปนี้ชาวบ้านผู้ไทเรียกว่า “กินทาน” ซึ่งการกินทานอาจจะทำได้หลายแบบ ได้แก่ การนำข้าวสารไปช่วยงาน การนำเงินไปช่วยงาน การนำเสื้อผ้า หมอน ไปช่วยงาน แต่ปัจจุบันพบเฉพาะการนำข้าวสารไปช่วยบ้านงานศพ งานศพของชาวผู้ไทคนที่ เป็น “เขย” จะมีบทบาทสำคัญที่สุด เขยคนแรกหรือที่เรียกว่า “เขยกก” จะเป็นผู้จัดการศพ ติดต่อหาโลงศพ ซึ่งในสมัยก่อนจะต้องวานชาวบ้านไปตัดไม้ในที่ดินของผู้ตายมาทำโลงศพ แต่ปัจจุบันมีโลงศพชนิดสำเร็จรูปขายก็จะนิยมไปซื้อสำเร็จรูปมาแทน แต่ก็ยังเป็นหน้าที่ของเขย เมื่อจัดการศพบรรจุโลงเสร็จสิ้นแล้ว ก็จะมีการนิมนต์พระมาสวดมาตिका ชาวบ้านก็จะมาช่วยงานศพในหลายรูปแบบ ได้แก่ ถ้าเป็นชาวบ้านธรรมดา ก็จะมาฟังเทศน์และฟังสวด ส่วนนักเล่นก็จะมาเล่นในงันเฮือนดี ได้แก่ เล่นไพ่ เล่นไฮโล เล่นถั่วหรือการพนันอื่นๆ

ในส่วนของผ้าข้อมหม้อหรือผ้าครามที่เกี่ยวข้องกับงานศพ สามารถจำแนกได้ 2 แบบ คือ การบรรจุผ้าหรือสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นสำหรับศพ และการสวมใส่เสื้อผ้าไปร่วมงานศพ โดยจะขอกกล่าวส่วนแรกที่เกี่ยวข้องกับสิ่งของจำเป็นสำหรับบรรจุในโลงศพของผู้ตาย เมื่อมีคนตายสิ่งของและเครื่องใช้ที่จำเป็นสำหรับศพอย่างหนึ่งได้แก่เสื้อผ้า ซึ่งนับว่าเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ที่สำคัญของมนุษย์แม้คนนั้นจะตายไปแล้วก็ตาม ชาวบ้านผู้ไทเชื่อว่าการนำสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นต่างๆ บรรจุลงไปในโลงศพจะทำให้ผู้ตายได้นำไปใช้ในเบื้องหน้าหรือโลกหน้า สอดคล้องกับข้อมูลในประเพณีเกี่ยวกับชีวิตของเสฐียรโกเศศ (2550 : 148) ที่กล่าวไว้ว่า การแต่งกายสำหรับคนตายจะทำ 2 หน กล่าวคือ สวมเสื้อกลับทาง ลางแห่งปลดลูกกระดุมทั้ง 1 เม็ด ใช้นุ่งขาวห่มเฉียงจากบ่าขวาไปบ่าซ้าย เมื่อนุ่งห่มอย่างนี้เสร็จจึงนุ่งห่มตามธรรมดาที่บอกที่ ซึ่งอธิบายเป็นปริศนาธรรมว่า คนเราเกิดมาก็ต้องตาย ตายแล้วก็เกิดอีก หนทุกขเวทนาเวียนเกิดเวียนตายอยู่ไม่รู้สิ้นสุด และในประเพณีการตายของชาวอีสานนิยมให้ศพนุ่งห่มของใหม่ๆ ไม่ใช่ขาวห่มขาว เครื่องนุ่งห่มต้องทำค้ำหนักขึ้น เวลานุ่งให้กลับเสีย เช่น เวลานุ่งผ้าขึ้นก็ต้องกลับเอาทางตีนขึ้นไว้ข้างบน เอาหัวขึ้นลงไปไว้ข้างล่าง การนุ่งให้เอาชายพกไว้ข้างหลัง ผ้าที่ห่มให้เฉียงบ่า เสื้อที่ใส่ก็ต้องเอาข้างหน้าไปไว้ข้างหลัง

จากการสัมภาษณ์เรื่องพิธีศพของชาวบ้านดอนกอยพบว่า ชาวบ้านดอนกอยนิยมเอาศพไว้บ้าน 2 – 3 วัน และนิยมพระสงฆ์มาสวดอภิธรรมทุกๆ เย็น พิธีกรรมงานศพจะมีชาวบ้านเข้าไปช่วยเหลือตลอดงาน เจ้าภาพก็มักจะตระเตรียมและปรีกษาหารให้กับผู้ใหญ่บ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านเรื่องการจัดการงานศพ ตอนเย็นของทุกวันจะมีการทำงันเฮือนดี มีการอยู่เป็นเพื่อนศพ ในอดีตจะมีการอ่านหนังสือในงานคนตาย แต่ปัจจุบันไม่ปรากฏให้เห็น เนื่องจากความนิยมเปลี่ยนแปลงไป สมัยก่อนคนที่ไปร่วมงานศพนิยมสวมใส่

เสื้อผ้าสีดำไปร่วมงานศพ แต่ปัจจุบันนอกจากเสื้อผ้าสีดำแล้ว ยังมีเสื้อผ้าสีอื่นร่วมด้วย เช่น สีขาว สีเทา หากแต่สมัยก่อนเสื้อผ้าที่สวมใส่ไปงานศพคือเสื้อแขนยาว เสื้อฮี กางเกงขาสั้นและขวยาวที่ตัดจากผ้าฝ้าย แล้วย้อมด้วยครามทำให้เป็นสีน้ำเงินเข้มหรือสีดำ เมื่อนำศพลงจากบ้านจะนำไปเผาที่ป่าช้า ชาวบ้านที่ไปร่วมงานก็จะเตรียมมีดพร้าถือไปด้วย เพื่อไปตัดไม้รวมถึงแผ้วถางทางเข้าป่าช้า ช่วงนี้จะมีการจูงศพและการแห่เครื่องของต่างๆ ของผู้ตายไปร่วมกับโลงศพ เสื้อผ้าของคนตายจะถูกนำไปด้วย ซึ่งก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจในแง่ของการเผาสีของต่าง ของผู้ตาย โดยเฉพาะเสื้อผ้า ผ้าแพร ผ้าซิ่น ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมสำคัญของบ้านให้สูญหายไปด้วย จะมีส่วนน้อยที่ได้รับเป็นมรดกตกทอดมาถึงรุ่นลูกหลาน ทำให้ภูมิปัญญาเรือลวดลายผ้าสูญหายไปกับผู้ตายด้วย

แม้พิธีกรรมการตายฝ้ายย้อมหม้อหรือฝ้ายย้อมครามจะมีบทบาทไม่มากก็ตาม แต่ก็ยังเห็นความสำคัญของผ้าในฐานะที่เป็นสิ่งสำคัญที่สุดท้ายในวาระสุดท้ายของชีวิต โดยผ้าจะเป็นส่วนที่ถูกนำไปเผารวมกับร่างของผู้ตาย เพราะเชื่อว่าผู้ตายจะได้นำสิ่งของและผ้าไปใช้ในเมืองผีหรือโลกหน้าได้ด้วย และหลังจากทำพิธีเผาศพเรียบร้อยแล้ว จะกำหนดการทำบุญ ซึ่งชาวผู้ไทนิยมทำบุญผู้ตายหลังจากตายมาแล้วประมาณ 1 ปี เพราะในช่วงระยะเวลาี้จำเป็นต้องหาเงินทองมาเป็นปัจจัยการซื้อของทำบุญ เครื่องที่ประกอบในการทำบุญเรียกว่า “เม็ง” ในเม็งประกอบด้วยเครื่องใช้สอยต่างๆ รวมถึงผ้าด้วย ผ้าส่วนมากมักจะเป็นเสื้อ แต่ในอดีตเป็นผ้าห่ม ผ้าซิ่น ผ้าแพรขาวม้า ผ้าห่ม ที่ได้จากการถักทอเองของลูกหลานในบ้าน แล้วนำมาตัดเย็บและแปรรูปเป็นหมอน ผ้าห่ม ฯลฯ แล้วนำไปบรรจุในเม็งหรือกองบุญ เพื่อจะนำไปให้พระสงฆ์ทำพิธีและอุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้ตาย อีกทั้งขณะทำบุญก็จะมีการนำไม้ไผ่ยาวประมาณ 5 – 7 เมตร ตอกไม้ไผ่ขวางด้านบนความยาวประมาณ 1 เมตร เพื่อมัดกับผ้าขาวม้าหรือผ้าฝ้ายขาว ตกแต่งอย่างสวยงาม ชาวบ้านผู้ไทเรียก “ทุง” แล้วฝังเอาไว้เรียกว่า “ปล่อยหางทุง” เพื่อให้ผู้ตายได้ไปเกิดในภพภูมิใหม่ ผ้าที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการตายจึงเป็นส่วนประกอบที่แสดงให้เห็นว่าผ้าเป็นเครื่องใช้สอยสุดท้ายของคนตาย และถูกนำไปใช้ในโลกลูกหลาน ทั้งผ้าถุง ผ้าขาวม้า ผ้าห่มแต่ก็เป็นกุศโลบายของคนเป็นที่ให้รู้จักปลง

3.1.3.2 ฝ้ายย้อมครามกับประเพณีในรอบปี

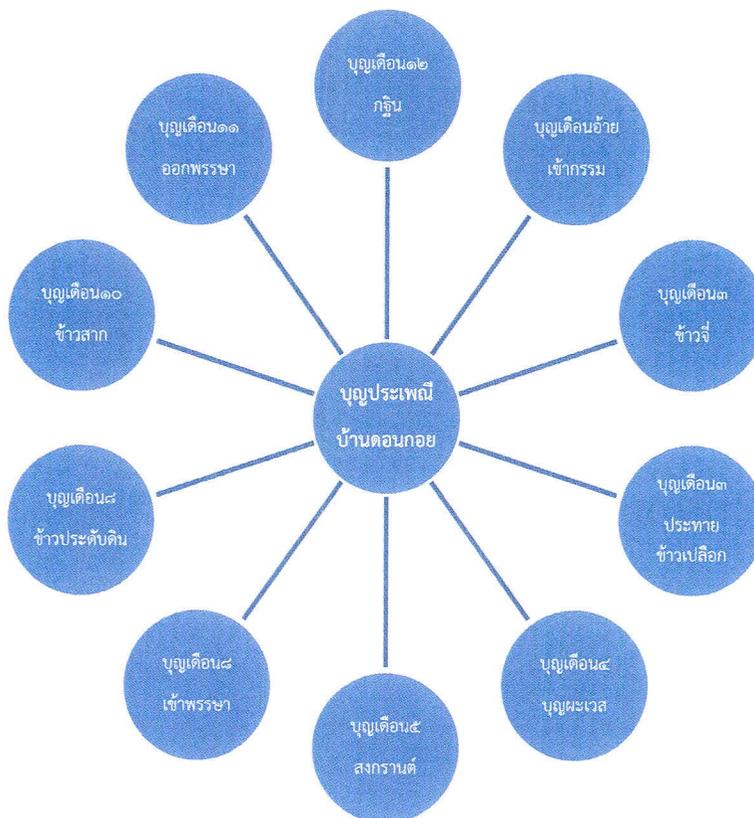
ประเพณีและพิธีกรรมในรอบปีของชาวผู้ไทที่ยึดถือกันมาสอดคล้องกับฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ซึ่งถือเป็นธรรมเนียมสำคัญในการดำเนินชีวิต สวิง บุญเจิม (2549 : 604) กล่าวว่า ฮีตสิบสองหรือประเพณีสิบสองเดือนเป็นจารีตที่จะให้สมาชิกทุกคนในสังคมได้มีโอกาสร่วมชุมนุมกันทำบุญเป็นประจำทุกๆ เดือนของรอบปี ผลที่ได้รับคือ ทุกๆ คนจะได้มีเวลาเข้าวัด ใกล้เคียงกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ทำให้ประชาชนสามัคคีกัน ซึ่งประกอบไปด้วย เดือนเจียง (เดือนอ้าย) นิมนต์สังฆเจ้าเข้ากรรม เดือนยี่ ทำบุญคูณข้าว เดือนสามทำบุญข้าวจี๋และบุญมาฆบูชา เดือนสี่ทำบุญพระเวสพิงเทศน์มหาชาติ เดือนห้าทำบุญขึ้นปีใหม่และสงกรานต์ เดือนหกบุญวิสาขบูชาและบุญบังไฟ เดือนเจ็ดทำบุญเทวดารักษาหลักเมืองและแรกรักษาขวัญ เดือนแปดบุญ

เข้าพรรษา เดือนเก้าทำบุญข้าวประดับดิน เดือนสิบทำบุญข้าวสากหรือสลากภัต เดือนสิบเอ็ดทำบุญออกพรรษา เดือนสิบสองทำบุญกฐิน

รูปที่ 3.11 บุญข้าวจี่ (ภาพขวา) บุญกฐิน (ภาพซ้าย) ของชาวผู้ไท จังหวัดสกลนคร

นอกจากนี้ยังสามารถสรุปเป็นแผนภูมิรูปภาพเกี่ยวกับบุญประเพณีของชาวบ้านดอนกอยในรอบปีว่ามีการประกอบพิธีกรรมใดบ้าง

รูปที่ 3.12 แผนภูมิบุญประเพณีในรอบปีของบ้านดอนกอย

บุญประเพณีที่ผ้าครามเข้าไปเกี่ยวข้องมากที่สุด คือ บุญผะเหวดหรือบุญเทศน์มหาชาติ ซึ่งถือเป็นบุญประเพณีสำคัญของชาวผู้ไทบ้านดอนกอย เมื่อถึงเดือนสี่จะถึงฤดูดอกไม้บานเช่น ดอกคูณ ดอกมันปลา ชาวบ้านจะกำหนดวันทำบุญโดยประชุมกันเพื่อหารือแนวทางทำบุญเริ่มตั้งแต่ กำหนดวันทำบุญ นิมนต์พระสงฆ์วัดต่างๆ มาเทศน์ตามวันที่กำหนด ทำหนังสือหรือสลากนิมนต์ รวมถึงเชิญชาวบ้านมาร่วมทำบุญ ต่อมาทั้งพระสงฆ์และชาวบ้านก็จะร่วมกันทำความสะอาดวัด ทำพวงมาลัยทั้งรูปนก รูปปลาและรูปสัตว์อื่นๆ โดยกำหนดบริเวณพื้นที่ของวัดส่วนใดส่วนหนึ่งให้เหมือนกับป่าหิมพานต์ ทำเครื่องบูชาคาถาพัน ทำหุง (ง) และพวงมาลัยประดับบนศาลา ตั้งห่ออุปคุต ปลุกผ้าม เมื่อถึงวันรวมจะตั้งธูปขึ้นทั้ง 8 ทิศเพื่อบูชาพระอรหันต์ และเทวดาทั้ง 8 ทิศ กลางหรือซีกผ้าพระเวสพร้อมทั้งตั้งเครื่องบูชาคาถาพัน เช่น รูปเทียนอย่างละพัน ข้าวดอกข้าวสาร ตั้งธรรมาสน์ เชิญพระอุปคุตมาสถิตที่ห่อ ตั้งหม้อน้ำมันต์ ทำสระโบกขรณี บวชนาค ฟังเทศน์ มาลัยหมื่นมาลัยแสน และแห่พระเวสเข้าเมือง เมื่อถึงสี่ของอีกวันหนึ่งจะแห่ข้าวพันก้อนแล้วมีการอาราธนาเทศน์มหาชาติ ฟังเทศน์สังกาศและมหาชาติต่อจนจบ ต่อจากนั้นจะมีการนำก้อนที่ตันออกไปเรียไรเงินสมทบทำบุญช่วงนี้มีการเทศน์ “กัณฑ์หลอน” เมื่อเทศน์มหาชาติจบลงแล้วจะตีกลองให้ชาวบ้านลงไปรวมกันที่วัดพระสงฆ์จะให้พร และเป็นอันเสร็จพิธี

ด้วยเหตุที่บุญผะเหวดเป็น “บุญใหญ่” หรือ “บุญประจำปี” มีความสำคัญที่สุดในรอบปีหนึ่งการทำบุญผะเหวดจึงต้องใช้เวลาถึง 3 วัน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้คนจำนวนมากมาร่วมกันและช่วยเหลือกันทำบุญประเพณีนี้ให้สำเร็จ จึงอาจกล่าวได้ว่า บุญผะเหวดยังคงมีบทบาทหน้าที่ในการสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของชุมชน เพราะถือว่าเป็นสิ่งที่ทุกคนจะต้องร่วมไม้ร่วมมือจึงจะสำเร็จ ซึ่งสุริยา สมุทคุปต์ พัฒนา กิตติอาษาและนันทิยา พุทธะ (2536 : 99) กล่าวไว้ในบุญผะเหวดของชาวอีสานว่า ความหมายของการทำบุญผะเหวดที่ทำหน้าที่กระชับโครงสร้างทางสังคม เสริมสร้างความสามัคคีของชาวบ้านที่แตกต่างกันทางด้านเพศ วัย ฐานะทางเศรษฐกิจ ถิ่นกำเนิด ฯลฯ ในชนบทแม้จะเป็นสังคมชาวนาหากแต่มีความหลากหลายและสลับซับซ้อน ในด้านการจัดระเบียบทางสังคม ความสัมพันธ์ทางสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมมาก แม้สถาบันทางสังคม เช่น ครอบครัว วัด โรงเรียน ผู้นำ เครือญาติจะแก้ไขปัญหาความขัดแย้งได้แต่ก็ยังมีปัญหาต่างๆ เกินกว่าจะแก้ไขได้ ดังนั้นพิธีกรรมทางศาสนา เช่น บุญผะเหวด จึงมีบทบาทในการกระชับความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของคนในสังคมได้เป็นอย่างดี ชาวบ้านจะร่วมกันแห่หรืออัญเชิญพระเวสจากนอกเมืองเข้ามายังวัด ขณะแห่ก็มีการร้องรำทำเพลง เล่นดนตรี หยอกล้อกันอย่างสนุกสนาน โดยไม่ได้ถือความแตกต่างทางเพศและวัย แม้นคนต่างถิ่นก็เข้ามาร่วมงานได้ เช่น เดินทางมาจากกรุงเทพหรือต่างจังหวัด นับว่าเป็นช่วงเวลาพิเศษของชุมชนโดยสะท้อนผ่านคำพูดของชาวบ้านว่า “เอาบุญนำกัน” หรือ “มากินทานฮ่วมกัน”

ในส่วนนี้จะกล่าวถึงความเกี่ยวข้องและเชื่อมโยงผ้าฮ่อมหม้อหรือผ้าครามที่มีความเกี่ยวข้องกับบุญผะเหวด โดยเฉพาะบุญผะเหวดของชาวผู้ไทบ้านดอนกอย เมื่อก่อนชาวบ้านเวลาจะทำหุงจะใช้ผ้าฝ้ายสีขาวที่ยังไม่ได้

ย้อมไปตัดเป็นชิ้นเล็กๆ เพื่อทำดอกไม้ประดับประดาโยงเข้ามาที่วัดและศาลาการเปรียญ ส่วนดอกไม้สีก็จะนำผ้าไปมัดย้อมกับครามรวมถึงไม้ชนิดอื่นๆ ให้ได้สีตามที่ต้องการแล้วนำมาตัดเป็นสามเหลี่ยมเพื่อประดับประดา กับเชือกหรือไม้ ส่วนดอกไม้ต่างๆ ที่ทำเป็นเครื่องร้อยเครื่องพัน ก็จะใช้ผ้าฝ้ายที่ผ่านการย้อมแล้วไปทำ รวมถึงทุ่งผ้าต่างๆ ที่ห้อยไว้ตามศาลาการเปรียญและหอพระอุทิศส่วนมากได้จากผ้าย้อมหม้อทั้งสิ้น เพราะสมัยก่อนผ้าสีเส้นต่างๆ หาได้ยาก แต่ปัจจุบันถือเอาตามความสะดวกจึงได้มีสีเส้นมากมาย

ในอดีตการแต่งกายเข้ามาร่วมงานบุญเฉพาะก็ไม่ได้พิธีพิถีพิถันมากนัก เพราะเสื้อผ้าที่สวมใส่อยู่แล้วก็ เป็นเสื้อผ้าย้อมหม้อหรือย้อมครามทั้งหมด ไม่ได้มีเสื้อผ้าสีเส้นลวดลายเหมือนทุกวันนี้ การสวมใส่สำหรับเด็กๆ ก็มักจะเป็นเสื้อย้อมหม้อแขนสั้น ส่วนผู้ใหญ่ก็นิยมใส่เสื้อแขนสั้น และสวม (ซ่ง) กางเกงผ้าย้อมหม้อที่ตัดเอง เป็นกางเกงขาสามส่วนหรือไม่ก็กางเกงขายาวสีดำ ผู้หญิงในวัยนี้ก็จะสวมใส่ผ้าชิ้นหม้อย้อมหม้อ และมีลวดลายจากการมัดหมี่ ส่วนคนที่มีอายุผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นผู้ชายจะสวมใส่กางเกงเลยเข้าประมาณ 1 คืบ และเสื้อก็เป็น เสื้อผ้าฝ้ายย้อมหม้อสีดำหรือสีน้ำเงิน หากเป็นผู้เฒ่าผู้แก่หญิงจะสวมใส่เสื้อย้อมหม้อสีดำแขนยาวและใส่ผ้าชิ้น มัดหมี่ย้อมหม้อ มีลวดลายต่างๆ โดยเฉพาะชิ้นหม้อคัน หรือหมี่ที่มีลวดลายแปลกตา นับเป็นช่วงเวลาที่มีการ อดความงามของผืนผ้าสำหรับผู้หญิง ทำให้คนอื่นๆ ได้เห็นลักษณะพิเศษของผู้หญิงว่ามีความสามารถ ทางด้านการมัดหมี่และการถักทอ นับเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ชายได้รู้จักว่าผู้หญิงบ้านไหนมีความสามารถบ้าง และจะได้ตัดสินใจเลือกมาเป็นคู่ครองได้ด้วย

จากที่ได้กล่าวมาทั้งหมด พอจะสรุปได้ว่าผ้าครามที่เกี่ยวข้องกับสังคมและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวผู้ ไท เกี่ยวข้องตั้งแต่เกิดจนตาย และผ้าครามเป็นผ้าที่อยู่ในความรับรู้ของชาวบ้านทั้งหญิงและชาย เด็ก ผู้ใหญ่ และผู้เฒ่าผู้แก่ เนื่องจากผ้าเข้าไปมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต ประเพณีและพิธีกรรม กล่าวคือ สมัยก่อนเสื้อผ้า ที่นิยมสวมใส่เป็นผ้าฝ้าย และกระบวนการทำผ้าทอก็เป็นเรื่องของผู้หญิงโดยเฉพาะ ผู้หญิงเมื่อว่างเว้นจากการ ทำนา ทำไร่แล้วก็จะหาเวลาว่างในการถักทอผ้าไว้ใช้ในโอกาสต่างๆ เช่น ทอไว้เพื่อสวมใส่ในการดำเนิน ชีวิตประจำวัน ใช้เพื่อสวมใส่ไปงานบุญ ใช้เพื่อสวมใส่ไปงานแต่ง ใช้เพื่อสวมใส่ไปงานศพ และสวมใส่ไปวัด ฯลฯ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าพื้นฐานของผ้าในอดีตของชาวผู้ไท มีผ้าอยู่ 2 ชนิด คือ ผ้ามัดหมี่และผ้าลาวาด การ มัดหมี่เป็นการแสดงออกถึงศิลปะและความประณีตของผู้หญิง ถือเป็นการเรียนรู้ทางสังคมอีกประการหนึ่ง เพราะถ้าผู้หญิงคนใดสามารถมัดหมี่ออกมาได้สวยงามก็จะเป็นที่ชื่นชมและยกย่อง ส่วนผู้หญิงคนใดที่ไม่ สามารถทอผ้าหรือมัดหมี่ได้ก็จะไม่ได้รับอนุญาตให้ออกเรือนได้ นับว่าเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมของ ผู้หญิงอีกทางหนึ่ง ผ้าที่ชาวผู้ไทนิยมทอได้แก่ ผ้าชิ้น ผ้าหม้อ ผ้าขาวม้า ซึ่งผ้าเหล่านี้จะถูกนำไปใช้ในงานมงคล และอวมงคลต่างๆ ได้ด้วย จึงกล่าวได้ว่าผ้ามีความสำคัญและอยู่ในการรับรู้ของชาวผู้ไทบ้านดอนกอยตั้งแต่ เกิดจนตาย ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมดั้งเดิม ในสมัยก่อนไม่ได้ใช้ผ้าในการวัดฐานะทางสังคม และไม่ได้

ใช้ผ้าเป็นเครื่องมือของการค้าขาย หากแต่เป็นสินน้ำใจและเครื่องไหว้เครื่องแสดงความเคารพต่อญาติผู้ใหญ่ใน ประเพณีและพิธีกรรม จึงนับว่าผ้ามีบทบาทและคุณค่าทางด้านจิตใจมากกว่าคุณค่าทางเศรษฐกิจ

3.2 ฝ้ายอ้อมครามในบริบทของการฟื้นฟู

เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2443 มีการขยายสาธารณูปโภคด้านการคมนาคมขนส่งจากกรุงเทพฯ ถึง นครราชสีมาจนถึงขอนแก่น รวมถึงเส้นทางรถยนต์และไปรษณีย์โทรเลขเริ่มขึ้นในอีสานประมาณปี พ.ศ. 2431 ส่งผลให้ภาคอีสานมีสภาพทางสังคมและวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไป สุเทพ สุนทรเกสัช (2548 : 168) กล่าวว่า ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 การรวมหัวเมืองภูมิภาคเข้าสู่การบริหารราชการส่วนกลางก็ สำเร็จสมบูรณ์ ทำให้ชาวอีสานได้เรียนรู้วัฒนธรรมของคนไทยภาคกลางมากขึ้น ทั้งยังเกิดความรู้สึกว่า วัฒนธรรมและแบบแผนการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นของตนเองด้อยกว่าคนในภาคกลาง

ประมาณ พ.ศ. 2500 มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอีสานให้เป็นแบบทุนนิยมอย่างเห็นได้ชัดเจน มีการขยายตัวของทุนนิยมโดยเฉพาะการอพยพและเพิ่มขึ้นของประชากรชาวจีนที่มีอิทธิพลด้านการค้าขาย ประกอบกับนโยบายของรัฐบาลที่ส่งเสริมการผลิตพืชพาณิชย์เพื่อส่งออกซึ่งปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติที่เริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2504 นโยบายดังกล่าวทำให้เกิดพืชเศรษฐกิจเช่น ฝ้าย ข้าวโพด อ้อย มันสำปะหลัง ปอ ฯลฯ ซึ่งกลายเป็นการผลิตที่สำคัญในระยะเวลาต่อมา การสร้างความเจริญขั้นพื้นฐาน การขยายการศึกษาภาคบังคับ ส่งผลให้วิถีการดำเนินชีวิตของชาวอีสานเปลี่ยนแปลงไปสู่การผลิตเพื่อการขาย มีสิ่งอำนวยความสะดวกมากยิ่งขึ้น มีรายจ่ายเพิ่มมากขึ้น และมีการทำลายทรัพยากรป่าไม้มากยิ่งขึ้น เบญจวรรณ นาราสิัจจ์ (2554 : 29) กล่าวว่า ระบบความคิดและความเชื่อดั้งเดิมเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะเมื่อมีการ อพยพแรงงานไปทำงานในเมืองมากขึ้น การเรียนรู้ระบบการศึกษาสมัยใหม่ สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมจึง เปลี่ยนแปลงไป มีความพยายามในการปรับตัวและประยุกต์ภูมิปัญญาให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ หากแต่ ความเชื่อมั่นในการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาไม่สอดคล้องไปกับสังคมสมัยใหม่ ทำให้ภูมิปัญญาดั้งเดิมถูกมองว่าล้า หลัง และละเลยไม่สืบทอดเป็นประเพณีปฏิบัติเอาไว้ จนกระทั่ง พ.ศ. 2530 จึงมีกระแสการรื้อฟื้นและอนุรักษ์ วัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างแพร่หลาย ทำให้วัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายอย่างถูกนำมาทบทวน และส่งเสริมให้เกิดความรู้และความเข้าใจมากยิ่งขึ้น

เมื่อปี พ.ศ. 2500 ที่เริ่มเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงสภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของอีสาน ได้มีส่วน สำคัญที่ทำให้วิถีการผลิตและการดำรงชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในภาคอีสานมีการเปลี่ยนแปลงและปรับตัว ไปกับระบบทุนนิยม กล่าวคือ วิถีการผลิตแบบดั้งเดิมเพื่อยังชีพ ไม่เพียงพออีกต่อไป ดังนั้นการผลิตจึง ถูก นำเข้าสู่การขาย และเป็นการขายให้กับนายทุน ซึ่งนายทุนที่เข้ามารับซื้อก็มักเป็นคนจีนหรือคนเวียดนาม แต่ ในกลุ่มของชาวผู้ไทเอง พบว่า เป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่มีความสนใจและเข้มแข็งในด้านการค้า สังเกตจาก

พ่อค้า แม่ค้าในพื้นที่ที่เป็นของชาวผู้ไท จะเป็นคนในพื้นที่เกือบทั้งหมด จะปรากฏคนที่เป็นคนจีนหรือคนเวียดนามน้อยมาก เนื่องจากชาวผู้ไทมีความสามารถด้านการค้าขาย ระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านจึงไม่ได้ผูกขาดด้วยคนจีนเหมือนกับพื้นที่อื่นๆ

บ้านดอนกอยเมื่อประมาณ พ.ศ. 2500 ชาวบ้านพึ่งพาการเกษตรในการดำรงชีวิต เช่น ทำนา ทำไร่ และมักจะทำนาปีเพียงอย่างเดียว เนื่องจากหมู่บ้านไม่มีระบบชลประทานเพียงพอในการทำนาปรัง ชาวบ้านดอนกอยใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองในการทำนา เช่น ข้าวขี้ตม ข้าวอีขาว ข้าวอีโพน ข้าวอีหลง ข้าวปลาชีว ข้าวตบเมย ข้าวกาเจิ้น ข้าวมะกอก ข้าวมะฮี ข้าวกะแสน ข้าวอีเก๋า ข้าวแพ ข้าวมะหวาย ข้าวปลาหลด ข้าวหมูมน ข้าวเล็บแมว ข้าวอีโพ้ ข้าวมะหวาย ข้าวป้องแฉ้ว ข้าวกาบหมาก เป็นต้น แต่ในสมัยนี้พันธุ์ข้าวบางชนิดได้หายไปเนื่องจากชาวบ้านดอนกอยได้ใช้พันธุ์ข้าวจากทางราชการคือข้าว กข 4 และกข 6 เนื่องจากให้ผลผลิตดีกว่า แต่ก็เพิ่มรายจ่ายมากยิ่งขึ้น เพราะข้าวพันธุ์ กข จำเป็นต้องใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อบำรุงรักษา ไม่เหมือนพันธุ์ข้าวโบราณที่ใช้เพียงปุ๋ยคอก ด้วยรายจ่ายที่เพิ่มขึ้นทำให้ชาวบ้านดอนกอยต้องพึ่งพาการกู้หนี้ยืมสินจากแหล่งอื่นๆ เมื่อเสร็จสิ้นฤดูทำนาข้าวขายได้เพียงบางส่วนเพราะบางส่วนจะต้องเก็บไว้กินให้ถึงปีถัดไป ดังนั้น จึงเป็นเหตุผลส่วนหนึ่งของการเดินทางลงไปทำงานต่างเมือง เช่น ขอนแก่น กรุงเทพฯ และจังหวัดทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การเดินทางไปทำงานต่างถิ่นก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไป

ในด้านการเปลี่ยนแปลงของผ้าครามและการย้อมหม้อมันในอดีต เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2500 สภาพทางสังคมของภาคอีสานเปลี่ยนแปลงไป สินค้าต่างๆ จากกรุงเทพฯ และเมืองใหญ่ได้เดินทางเข้ามาในทุกจังหวัด และจังหวัดสกลนครก็ได้รับอิทธิพลดังกล่าว สินค้าต่างๆ หลังไหลเข้ามาในช่วงนี้ เป็นสินค้าอุปโภคบริโภค รวมถึงเสื้อผ้าสมัยใหม่ กอปรกับเมื่อมีการเดินทางไปทำงานต่างถิ่น เมื่อกลับมามักจะนำวัฒนธรรมและความเปลี่ยนแปลงต่างๆ จากถิ่นที่ไปพบเห็นกลับมาด้วย บางครอบครัวของหมู่บ้านดอนกอยมีการเดินทางไปทำงานต่างประเทศ เช่น ประเทศซาอุดีอาระเบีย และประเทศสิงคโปร์ จึงเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างชัดเจน อีกทั้งในช่วงปี พ.ศ. 2532 มีการตัดถนนสายบ้านสูงเนินไปยังอำเภออากาศอำนวย ทำให้เส้นทางการคมนาคมขนส่งถึงบ้านดอนกอยสะดวกมากยิ่งขึ้น คนในหมู่บ้านเริ่มมีปฏิสัมพันธ์กับคนภายนอกมากยิ่งขึ้น ทำให้เกิดการรับวัฒนธรรมของคนภายนอกด้วย เช่น การแต่งกาย การกินอยู่ การจับจ่ายใช้สอย อาหารจากแต่เดิมเป็นการหาปู ปลา หอย กุ้ง จากลำน้ำ ลำห้วย ก็เปลี่ยนแปลงมาเป็นซื้ออาหารตลาด อาหารสำเร็จรูป ผ้าจากเดิมที่เคยตัดใช้เองในครัวเรือนทั้งผ้าห่ม หมอน ที่นอน ก็ซื้อสำเร็จรูปจากในเมืองมาใช้ เสื้อผ้าจากเดิมมีเฉพาะเสื้อ กางเกงเพียงแค่นี้ก็ตัวก็ซื้อหามาสวมใส่แทนการตัดใช้เอง จากที่เคยทอก็เห็นว่าทอใช้เองไม่คุ้มค่ากับเวลาที่เสียไป จึงหันไปซื้อเสื้อผ้าสำเร็จรูปมาใช้ เพราะทั้งสะดวกและสีสันแปลกตา มีให้เลือกมากมาย ปัจจัยดังกล่าวส่งผลให้ครามและการย้อมครามหรือย้อมหม้อมันหายไปจากวิถีชีวิตของชาวบ้านมากยิ่งขึ้น เนื่องจากกระบวนการปลูกฝ้าย กระบวนการย้อม และกระบวนการทออาศัยระยะเวลาอันยาวนาน และจะต้องใช้ความ

อดทนมากพอสมควร อีกประการหนึ่งต้องอาศัยความประณีต เพราะผู้หญิงสมัยก่อนเมื่อหมดฤดูทำนาแล้วก็ไม่ได้ทำอย่างอื่น จึงมีเวลาว่างมากในการที่จะผลิตเครื่องถักทอต่างๆ ไว้ใช้ในโอกาสต่างๆ กัน หากแต่ในช่วงเวลาหลังปี พ.ศ. 2500 ผู้หญิงบางส่วนก็จำเป็นต้องใช้แรงงานของตนเองเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรม หรือไม่ก็ต้องออกไปรับจ้างในไร่ จึงทำให้บางส่วนไม่มีโอกาสที่จะทอผ้าได้ และนอกจากนี้ยังพบว่ากระบวนการย้อมผ้าครามยุ่งยากและต้องอาศัยความอดทน เพราะสมัยก่อนย้อมเพื่อใช้ในครัวเรือนเท่านั้น แต่เมื่อปัจจุบันสามารถหาซื้อเสื้อผ้าอย่างอื่นมาทดแทนได้ จึงหันไปใช้ของใหม่ที่สะดวกกว่า ลิ้มของเก่าที่ต้องอาศัยความอดทนและระยะเวลา จึงทำให้ผ้าย้อมครามหรือผ้าย้อมหม้อมันสูญหายไป หากแต่ยังหลงเหลืออยู่ในความทรงจำของคนที่เคยมัด เคยย้อม เคยทอ และสามารถบอกได้ว่าทำอย่างไร มีวิธีการอย่างไรในการมัดย้อม และยังสามารถบอกได้ว่ากระบวนการตั้งแต่ต้นจนจบนั้นทำอย่างไรก่อนที่จะมีเป็นผืนผ้า เพราะสิ่งเหล่านี้แฝงฝังอยู่ในความทรงจำของคนที่มีประสบการณ์และผ่านการทำผ้าฝ้าย ผ้ามัดหมี่และการย้อมครามมาทั้งสิ้น

รูปที่ 3.13 กี่ทอผ้าและร่ายย้อมผ้าครามที่สามารถพบเห็นได้เกือบทุกหลังคาเรือนของบ้านดอนกอย

เมื่อช่วงเวลาดังกล่าวผ้าครามหรือผ้าย้อมหม้อมันสูญหายไป นั่นก็เกิดคำถามว่า มันหายไปไหน หายไปได้อย่างไร จริงๆ แล้วการหายไปของผ้าครามคือหายไปโดยตัวผ้า เนื่องจากการปลุกฝ้ายลดลง และหันไปใช้ฝ้ายโรงงาน การนุ่งผ้าชิ้นที่ทำจากฝ้ายแท้ๆ การเป็นผ้าโหลหรือผ้าที่ไม่ทันสมัย เนื่องจากมีผ้าที่ทำจากใยสังเคราะห์ที่นุ่มกว่า เบากว่า และมีสีสันทันต่างๆ มากกว่า จึงทำให้ผ้าย้อมครามที่มีอยู่เพียงสีดำและสีน้ำเงินลดบทบาท

ความสำคัญลงไป อีกทั้งยังถูกมองว่า ผ้าย้อมครามและผ้าย้อมหม้อมีลนั้นเป็นผ้าของคนจน ไม่ใช่ผ้าของคนมีระดับ จึงทำให้การสวมใส่ผ้าดังกล่าวลดกาลเทศะและโอกาสลงไปเรื่อย แม้กระทั่งงานบุญประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ก็ไม่นิยมสวมใส่ นอกเสียจากคนที่มียาก ก็จะสามารถใส่ในชีวิตประจำวัน และใส่ไปวัด รวมถึงใส่ไปไร่นา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผ้าย้อมหม้อมีลหรือผ้าย้อมครามถูกทำให้ลดบทบาทลงไป กลายเป็นผ้าที่เคยมีความสำคัญต่อชีวิตประจำวันตั้งแต่เกิดจนตาย กลายเป็นผ้าที่ต้องถูกเก็บเอาไว้ เมื่อใครเห็นก็มักไม่อยากจะสนใจและใส่ใจ เพราะถือว่าหากใส่ไปแล้วก็ไม่สามารถที่จะรอดใครได้ ซึ่งนับว่ากระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ลดบทบาทและคุณค่าของผ้าย้อมหม้อมีลลงไปอย่างสิ้นเชิง กระบวนการทำผ้าย้อมครามก็ไม่ได้ได้รับความนิยมเนื่องจากยุ่งยาก ซับซ้อน กว่าจะได้ผ้ายามาก็ยุ่งยาก ไม่มีผู้หญิงคนใดที่จะมานั่งอ้อมผ้า ย้อมผ้า หรือติดผ้าอีกต่อไปเนื่องจากไม่มีเวลามากขนาดนั้น เพราะเวลาส่วนใหญ่จะต้องเอาไปรับจ้างปลูกพืชเศรษฐกิจเช่น ปอ มันสำปะหลัง พริก ดังนั้น ช่วงเวลาของการถักทอของผู้หญิงจึงถูกกบฏด้วยกิจกรรมการรับจ้าง และงานส่วนอื่นๆ ทำให้แต่ละบ้านซึ่งเคยมีก็ได้ถุ่นบ้านช่วงเวลาที่ว่างเว้นจากการทำนา ทำไร่ มีเสียงกระทบระหว่างกระสวยกับพืม ไม่มีให้เห็นอีกต่อไป บางบ้านมีก็เปล่าที่อยู่ได้ถุ่น ยังมีบางส่วนที่ยังคงทำ และผู้หญิงที่ทอผ้าอยู่ได้ถุ่นบ้านส่วนมากก็ถูกมองว่าเป็นผู้หญิงที่ไม่มีความสามารถ ไม่มีปัญญาไปทำงานต่างถิ่นหรือในกรุงเทพฯ ได้ ดังนั้นผู้หญิงหลายคนในหมู่บ้านและภาคอีสานโดยทั่วไปจึงถูกเกณฑ์แรงงานเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของโรงงานอุตสาหกรรม ทำให้คนที่ทอผ้าอยู่ที่ได้ถุ่นบ้าน เป็นส่วนตกค้างทางวัฒนธรรม และกลายเป็นวัฒนธรรมล้าหลังในที่สุด เมื่อคนที่ไม่ได้เดินทางไปทำงานที่กรุงเทพฯ กลับมาก็จะมีเสื้อผ้าสวยๆ และเครื่องแต่งกายแปลกใหม่มาอวดผู้หญิงที่ไม่ได้เดินทางไปทำงานต่างถิ่น เมื่อเห็นดังนั้นจึงมีความคิดที่จะเดินทางออกไปทำงานต่างถิ่น จึงทำให้ผู้หญิงที่ทอผ้าที่มีจำนวนน้อยอยู่แล้ว น้อยลงไปอีก จนกระทั่งไม่เหลือคนทออีกต่อไป กลายเป็นภาระของคนแก่ที่อยู่กับบ้านต้องกลับมาทอผ้า แต่บางคนก็ทำได้ไม่นานก็เลิกไปเพราะสู้ต้นทุนไม่ไหว บางคนก็สภาพร่างกายไม่เอื้ออำนวย ทำให้เลิกไป บางคนถึงกับขายก็ก็มี แล้วก็เก็บอุปกรณ์การทำทอผ้าไว้ที่บ้าน เช่น กระสวย พืม ส่วนก็ก็ร้างและหักพังใช้งานไม่ได้

ช่วงเวลาของการหายไปของผ้าครามเป็นช่วงเวลาที่แรงงานทั้งชายหญิงของภาคอีสานลี้ภัยไหลเข้ากรุงเทพฯ และเมืองใหญ่ต่างๆ เพื่อทำงานหาเงินมาเลี้ยงชีพ และปลดหนี้ที่เกิดจากภาคเกษตรกรรม นั่นก็แสดงให้เห็นว่าการก่อกำเนิดของชาวบ้านเริ่มขึ้นมาตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เมื่อระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมลี้ภัยไหลเข้ามา ทำให้เกิดการซื้อขาย ระบบการแลกเปลี่ยนและการเอื้อเฟื้อแก่กันชุมชนได้เลือนหายไป เหลือแต่การซื้อขาย เมื่อซื้อขายสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ ก็เอาไปขายต่อ ได้เงินก็นำไปซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกต่อไปเป็นทอดๆ ทำให้หนี้สินที่มีพอกพูน บางครอบครัวจำเป็นต้องขายที่ไร่ ที่นาให้กับนายทุน และไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองก็จำเป็นต้องจะต้องอพยพครอบครัวของตนเองไปหาที่อยู่ใหม่ การอพยพแรงงานเกิดขึ้นถึงปัจจุบัน หากแต่ปัจจุบันมีการเคลื่อนย้ายแรงงานในภาคของความรู้มากกว่าการใช้แรงงานเหมือนในอดีต เพราะในอดีตทั้ง

ผู้หญิงและผู้ชายต่างก็ผันตัวเองไปเป็นภาคแรงงานให้กับโรงงานอุตสาหกรรม เช่น โรงทอ โรงงานปลากระป๋อง โรงงานกระดาษ โรงงานอะไหล่ โรงงานไม้ ฯลฯ ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งในการใช้แรงงาน แรงงานฝีมือของผู้ชายที่เคยสานแห สานข้อง สานกระติบข้าว รวมถึงเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ ในครัวเรือนจึงเลือนหายไป เนื่องจากแรงงานกลุ่มนี้เป็นแรงงานที่สืบทอดภูมิปัญญาเรื่องเครื่องไม้ เครื่องสาน เครื่องมือต่างๆ ในการจับสัตว์ป่า จับสัตว์น้ำ เพราะผันตัวเองเข้ามาในโรงงานอุตสาหกรรม แทนที่คนกลุ่มนี้จะได้ใช้ภูมิปัญญาที่รำเรียนมาจากพ่อ ปู่ ตา ลุง อาว ก็ไม่ได้ใช้ให้เกิดประโยชน์ และหยุดชะงัก อีกทั้งไม่มีการสืบทอดต่อไปยังรุ่นลูกหลานของตนเอง เช่นเดียวกับภูมิปัญญาการทอผ้าของผู้หญิงที่ไม่ได้ใช้ภูมิปัญญาที่เริ่มเรียนรู้จากการสังเกต การดูแลและการฝึกปฏิบัติจนตนเองชำนาญแล้วไปใช้ในโรงงานอุตสาหกรรม เพราะในโรงงานอุตสาหกรรมส่วนมากเป็นเครื่องจักร ดังนั้นจึงไม่จำเป็นต้องใช้ภูมิปัญญาอะไร เรียนรู้จากการสังเกตและฝึกทำบ่อยๆ ก็สามารถทำได้ หากแต่ภูมิปัญญาด้านการทำฝ้าย การมัดย้อม การทอผ้า รวมถึงการออกแบบลวดลายผ้าต่างๆ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้ศาสตร์และศิลป์ เพราะการเรียนรู้และเกิดความชำนาญสมัยก่อนต้องผ่านการสังเกต ดู จำแล้วนำไปประยุกต์จนเป็น เมื่อผู้หญิงกลุ่มนี้ถูกเกณฑ์แรงงานไปในโรงงานอุตสาหกรรม จึงขาดช่วงต่อการสืบทอดภูมิปัญญา และภูมิปัญญาจึงเป็นสิ่งที่ตกค้างอยู่กับผู้หญิงในวัยแรงงานเหล่านี้จำนวนมาก ไม่ตกทอดมาจนถึงรุ่นลูกหลาน เพราะรุ่นลูกหลานถูกการศึกษาภาคบังคับทำให้ต้องเข้าโรงเรียน และการเรียนในการศึกษาภาคบังคับ ไม่มีวิชาการทอผ้า ไม่มีวิชาการสานข้อง สานแห และการสานกระติบข้าว ดังนั้น เด็กๆ จึงห่างหายจากภูมิปัญญาดังกล่าว และไม่สามารถที่จะสืบทอดหรือสร้างสรรค์ใหม่ได้ เพราะอย่างที่ได้อธิบายมาแล้วว่า กระบวนการเรียนรู้ภูมิปัญญาเหล่านี้ต้องเกิดจากการสังเกต การเห็นและการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจึงจะทำได้ และช่วงวัยของเด็กก็มักจะไม่ให้ความสนใจกับสิ่งเหล่านี้ บางครั้งผู้ใหญ่เองก็มองว่าเป็นเรื่องของผู้ใหญ่ ไม่ใช่เรื่องของเด็ก จึงไล่ให้เด็กไปไกลๆ จากบริเวณที่ทอผ้า หรือมัดย้อม เพราะกลัวเด็กจะทำให้เสียหรืออาจจะก่อให้เกิดอุบัติเหตุได้ ดังนั้นภูมิปัญญาเรื่องผ้าจึงเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว และแม้ในช่วงปี พ.ศ. 2300 จะมีการรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมท้องถิ่นขึ้นก็ยากที่จะสานต่อภูมิปัญญาบางประการที่หายไปกลับคืนมาได้ จึงอาจกล่าวได้ว่า การย้อมผ้าครามหรือฝ้ายย้อมหม้อมันครั้งหนึ่งก็เคยตายไปแล้ว เนื่องจากขาดกระบวนการสืบสานและสร้างสรรค์เอาไว้ตามที่ได้อธิบายมาแล้วข้างต้น

3.3 ฝ้ายย้อมครามในบริบทปัจจุบันและการทำให้เป็นสินค้าทางวัฒนธรรม

ฝ้ายครามในมิติทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไทในปัจจุบัน เริ่มต้นเมื่อ พ.ศ. 2545 เป็นต้นมา เนื่องจากการรื้อฟื้นภูมิปัญญาดังกล่าวขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง และสืบเนื่องจากกองทุนหมู่บ้านและการพัฒนากลุ่มสตรีให้มีกิจกรรมพัฒนาและเสริมสร้างบทบาทของสตรี จึงทำให้บ้านดอนกอยจัดตั้งกลุ่มผลิตภัณฑ์ฝ้ายย้อมครามซึ่งเป็นงานหัตถกรรมที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษโดยนางพิม ศรีกุลกิจ เป็นผู้ริเริ่มสืบทอดมาสู่

ลูกหลาน โดยใช้ผ้าฝ้ายย้อมคราม นำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ เช่นผ้ามัดหมี่ (ผ้าถุง) ผ้าลายขัดพื้นฐาน ซึ่งผ้าชนิดนี้ยังสามารถนำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ได้หลายชนิด แล้วนำออกมาจำหน่าย ปรากฏว่าได้รับความนิยมกันแพร่หลาย

ในปี พ.ศ. 2546 สำนักงานพัฒนาชุมชน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ได้เข้ามาสนับสนุนองค์ความรู้ปรับปรุงแนะแนวทางการบริหารจัดการกลุ่มอย่างเป็นทางการ และได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานท้องถิ่น (อบต.สว่าง) อีกทั้งได้รับงบประมาณ CEO จากจากผู้ว่าราชการจังหวัดสกลนคร โดยได้รับการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ทำให้มีสมาชิกในกลุ่มเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งระยะเริ่มแรกในการรื้อฟื้นผ้ามัดหมี่ย้อมครามนั้นชาวบ้านดอนกอยได้นำวัตถุดิบจำพวกฝ้าย มากรอเป็นด้ายแล้วนำมาเรียงเพื่อแกะลายบนผืนผ้า (มัดหมี่) เมื่อว่างจากการทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลักโดยการมาร่วมกันทำ เมื่อทำนานเข้าก็ปรึกษาหารือกันว่าน่าจะมีการรวมกลุ่มกันทำ เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันและช่วยกันอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเอาไว้ ดังนั้นจึงมีการประชาสัมพันธ์ความคิด เปิดรับสมัครกระดมทุนเพื่อนำมาซื้อวัตถุดิบ และมีการแบ่งหน้าที่ตามความสามารถของแต่ละคนในกลุ่ม จนสามารถก่อตั้งกลุ่มได้สำเร็จเมื่อวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2546

การฟื้นฟูผ้าครั้งแรกก็นำผ้าไปจำหน่ายในที่ต่างๆ ที่เปิดให้จำหน่าย เช่น งานหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ งานออกร้านสินค้าของจังหวัด งานออกร้านของอำเภอ และงาน OTOP ระดับประเทศ มีทั้งการไปวางจำหน่ายโดยนามของกลุ่มที่ได้รับการสนับสนุนจากอำเภอและจังหวัด จนทำให้ผ้าครามเริ่มเป็นที่รับรู้ของคนโดยทั่วไป หลังจากนั้นผลิตภัณฑ์ผ้าครามก็เริ่มออกสู่ตลาดอย่างหลากหลายมากขึ้น โดยการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นผ้าพันคอ ผ้าห่มคลุมไหล่ ปลอกหมอน ที่รองแก้วน้ำ ที่หุ้มกระดาดาชทิซซู ผ้าบุโต๊ะ ผ้าม่าน กระเป๋าใส่โทรศัพท์มือถือ พวงกุญแจ ซึ่งผลิตภัณฑ์เหล่านี้ไม่เคยปรากฏมาก่อนในการผลิตผ้าย้อมคราม แต่ด้วยความต้องการของตลาด กลุ่มผู้ผลิตผ้าย้อมครามจึงต้องรับทำสินค้าดังกล่าวตามที่ลูกค้าสั่งเมื่อนำสินค้าและผลิตภัณฑ์เหล่านี้ไปออกร้านขายสินค้าตามที่ต่างๆ

รูปที่ 3.14 กิจกรรมการผลิตผ้าย้อมครามของบ้านดอนกอยที่พบเห็นได้เกือบทุกหลังคาเรือน

ในอดีตการผลิตผ้าครามมักจะผลิตเป็นผ้าชิ้น ผ้าห่ม ผ้าพื้น ซึ่งผืนผ้าแต่เดิมมักจะมัดหมี่ และลวดลายมัดหมี่ต่างๆ ในอดีตได้ถูกรื้อฟื้นนำกลับมาสร้างสรรค์ใหม่ และอยู่บนลวดลายผ้าฝ้าย ซึ่งลวดลายต่างๆ นับเป็นสิ่งที่ดีที่ดึงดูดให้ลูกค้าได้รู้จักและสนใจ เพราะลูกค้าบางกลุ่มมีความต้องการซื้อสินค้าเพราะลวดลายแปลกใหม่ แต่ลูกค้าบางกลุ่มมีความต้องการซื้อสินค้าเนื่องมาจากลักษณะเฉพาะของผ้าที่แปลกไม่เหมือนใคร แต่บางกลุ่มมีความต้องการซื้อสินค้าผ้าครามจากสีและกลิ่น เนื่องจากฝ้ายอมครามมีกลิ่นที่พิเศษ และสีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ แม้ภาคเหนือจะมีฮ่อม ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกันก็ตาม แต่กระบวนการทำครามกลับมีลักษณะแตกต่างจากการทำฮ่อม

กระบวนการสร้างสรรค์หรือรื้อฟื้นผ้าครามขึ้นมาใหม่นี้ส่งผลให้ผ้าครามเป็นที่รู้จักมากยิ่งขึ้น กลุ่มผู้ใช้ผ้าครามไม่ใช่ชาวบ้านอีกต่อไป หากแต่กลุ่มผู้ใช้ผ้าครามกลับเป็นกลุ่มชนชั้นกลาง มีเงินเดือนและมีกำลังซื้อผ้าคราม เนื่องจากผ้าครามแต่ละผืนมีราคาที่สูง ราคาเริ่มต้นของผ้าครามที่ถูกกำหนดโดยกลไกของตลาดผู้ค้าผ้าครามเริ่มต้นที่ 250 บาท 350 บาท 400 ถึง 500 บาท และแพงสุดเมื่อมีการแปรรูปแล้วทำให้ผ้าครามมีราคาสูงประมาณ 1200 ถึง 1500 บาท บางครั้งอาจมีราคาสูงถึง 3000 บาท ดังนั้น จึงสังเกตได้ว่าผ้าครามที่นำกลับมารื้อฟื้นใหม่ถูกกระบวนการของกลไกตลาดทำให้เป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและราคาแพง ไม่เหมือนกับผ้าครามแบบดั้งเดิมที่ใครๆ ก็สวมใส่ได้ คนที่จะใส่ผ้าครามจึงเป็นกลุ่มผู้มีรสนิยมเฉพาะ และทำให้ราคาของผ้าครามสูงกว่าคุณค่าของการใช้จริง

รูปที่ 3.15 ลวดลายฝ้ายอมครามจากฝ้ายเส้นมือของชาวบ้านดอนกอย

นอกจากนี้ยังพบว่ารัฐหรือองค์กรของรัฐเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการฝ้ายอมคราม ทั้งการสนับสนุนส่งเสริม และผลักดันให้กลุ่มพัฒนาขีดความสามารถในการผลิตผ้าคราม และการออกแบบเพื่อทำให้ผ้าครามสามารถเข้าถึงตลาดผู้บริโภคที่กว้างขวางกว่าเดิม เพราะในอดีตที่ผ่านมาผ้าครามเมื่อนำไปตัดเป็นชุดแล้วมักจะมีลักษณะของคนที่มีอายุ ดังนั้นกลุ่มผู้ที่ชื่นชอบผ้าครามที่มีอายุน้อย จึงไม่นิยมใช้ผ้าคราม หากแต่รับรู้ว่

เป็นผ้าคราม แต่ไม่ใช่ผ้าคราม เพราะปัจจัยของราคาและปัจจัยที่ถูกรมองว่า การสวมใส่ผ้าครามอาจจะทำให้ถูกมองว่ามีอายุ หรือสูงอายุ ด้วยการออกแบบและการตัดเย็บทำให้คนสวมใส่ผ้าครามมีข้อจำกัดเฉพาะกลุ่ม ดังนั้นเมื่อมีการให้ความรู้เกี่ยวกับการออกแบบจึงทำให้ผ้าครามมีกลุ่มตลาดที่กว้างขวางมากขึ้น

ชุมชนที่ผลิตผ้าครามก็มักได้รับการสนับสนุนจากองค์กรต่างๆ เช่น สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากรัฐานชีวภาพ (องค์การมหาชน) หรือ สพภ. ในฐานะองค์กรที่ให้การสนับสนุนกลุ่มวิสาหกิจชุมชนทอผ้าคราม ซึ่งได้สนับสนุนวิสาหกิจชุมชนบ้านกุดแฮด เพื่อมุ่งส่งเสริมและสนับสนุนการเพิ่มมูลค่าการใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และธุรกิจชีวภาพด้วยการใช้สหวิทยาการที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากสกลนครเป็นเมืองที่มีความโดดเด่นในด้านภูมิปัญญาและศิลปกรรมทอและย้อมผ้าจากรุ่นสู่รุ่นมายาวนาน หากแต่ปัจจุบันภูมิปัญญาเหล่านี้กระจัดกระจาย ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายหากไม่สามารถรวบรวมจัดระบบพัฒนาและต่อยอดองค์ความรู้นั้น เพื่อสร้างประโยชน์แก่คนในชุมชนได้

กลุ่มผ้าครามบ้านดอนกอยผลิตขึ้นในนามของกลุ่ม ผ้าที่ส่งออกสู่ตลาดเป็นผ้าพื้นและผ้ามัดหมี่ ลวดลายต่างๆ กลุ่มลูกค้าส่วนมากเป็นกลุ่มลูกค้าที่ชื่นชอบผ้าครามโดยเฉพาะ ได้แก่ ข้าราชการ พ่อค้า แพทย์ คหบดี และตัวแทนร้านค้าปลีกที่จะซื้อผ้าเพื่อนำไปขายอีกทอดหนึ่ง ผ้าส่วนหนึ่งถูกผลิตขึ้นตามความต้องการของตลาด แต่อีกส่วนหนึ่งผลิตขึ้นตามความชอบของลูกค้า การผลิตผ้าของกลุ่มผ้าครามบ้านดอนกอยจึงมีรายการจองเพิ่มขึ้น ทำให้มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นตามจำนวนการสั่งจอง และผ้ามัดหมี่ครามของบ้านดอนกอยก็ในวันได้รับความนิยมจากผู้สั่งซื้อหรือลูกค้าทั่วไปด้วย

รูปที่ 3.16 การทอผ้าพื้นและผ้าที่มีลวดลาย (มัดหมี่) ตามความต้องการของลูกค้าและตลาด

ปัจจุบันพบว่ามีการทำผ้าครามซึ่งเป็นภูมิปัญญาและเป็นวัฒนธรรมทำให้กลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่ขายได้ การรับรู้สินค้าทางวัฒนธรรมเรื่องผ้าครามไม่ได้เกิดจากชาวบ้าน หากแต่เป็นส่วนส่งเสริมและสนับสนุนจากภาครัฐ เช่น พัฒนาการจังหวัด หอการค้าจังหวัด รวมถึงโรงเรียนและสถาบันการศึกษาที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้ครู อาจารย์ รวมถึงนักเรียนได้สวมใส่เสื้อผ้าย้อมคราม ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ที่ส่งเสริมวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของจังหวัด นอกจากนี้หน่วยงานของรัฐก็สนับสนุนให้พนักงานสวมใส่เสื้อผ้าครามทุกวันศุกร์ ทำให้ผ้าครามอยู่ในการรับรู้และความคุ้นเคยของคนทั่วไป กลายเป็นเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ประจำจังหวัดสกลนคร โรงเรียนหลายโรงเรียนได้กำหนดให้นักเรียนสวมใส่เสื้อผ้าพื้นเมืองทุกๆ วันศุกร์ เพื่อส่งเสริมให้ชาวบ้านผู้ทอผ้าย้อมครามมีรายได้ และเป็นการแสดงอัตลักษณ์ของโรงเรียนในจังหวัดสกลนครหลายโรงเรียน

นอกจากนี้ยังมีสถาบันอุดมศึกษาหลายแห่ง เช่น มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสกลนคร และมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตอิกสาน สกลนคร ต่างก็มีส่วนร่วมในการผลักดันและส่งเสริมผ้าย้อมครามในรูปแบบต่างๆ เช่น การส่งเสริมการปลูกคราม การย้อมโดยไม่เจือสีสังเคราะห์ การให้ความรู้เรื่องสีคราม การให้ความรู้เรื่องการมัดย้อม การอบรมเรื่องการออกแบบผลิตภัณฑ์ที่มาจากผ้าย้อมคราม รวมถึงการรวมกลุ่มเพื่อก่อตั้งกลุ่มผู้ทอผ้าย้อมคราม และการส่งเสริมให้นำผลิตภัณฑ์ผ้าย้อมครามมาจำหน่ายในงานต่างๆ ของมหาวิทยาลัย เช่น งานเกษตรแฟร์ งานมูนมังอีสาน งานวันภาษาไทยแห่งชาติ งานสัปดาห์วันวิทยาศาสตร์ ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้เป็นส่วนช่วยผลักดันและส่งเสริมให้ผ้าครามขอชาวบ้านเป็นที่รับรู้ของคนภายนอกอย่างแพร่หลายและกว้างขวาง

รูปที่ 3.17 การสนับสนุนและส่งเสริมให้สวมใส่ผ้าย้อมครามในโอกาสต่างๆ

การรับรู้อย่างแพร่หลายและกว้างขวางนี้ทำให้ผ้าครามในวัตถุประสงค์เดิมคือเป็นเสื้อผ้าที่ใช้ได้ในทุกโอกาสและกาลเทศะ เปลี่ยนสถานภาพเป็นผ้าที่ไม่ใช้สำหรับชาวบ้านอีกต่อไป และคนทั่วไปก็ไม่ได้สวมใส่ผ้าครามเพื่อการทำไร่ทำนาเหมือนอย่างแต่ก่อน หากแต่สวมใส่ผ้าครามเพื่อรับรู้ว่าเป็นผ้าที่เกิดจากภูมิปัญญาของ

ชาวบ้าน และบางครั้งก็สวมใส่โดยปราศจากความรู้ว่าผ้าครามมาจากที่ใด มีความสำคัญอย่างไร และแต่เดิมเขาใช้ในโอกาสใด แต่เป็นการสวมใส่เพราะค่านิยมเฉพาะสมัย หรือไม่ก็สวมใส่เพราะกฎเกณฑ์ที่หน่วยงานหรือองค์กรบังคับให้ใส่ หาใช่เกิดจากความรู้อย่างแท้จริงว่าผ้าครามเกิดขึ้นจากภูมิปัญญาของบรรพชน

รูปที่ 3.18 การเดินแบบชุดผ้าครามของมหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

การกลับมาของครามครั้งนี้ได้เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตผ้าครามอย่างมาก กล่าวคือ ครามและผ้าครามถูกทำให้เป็นผลิตภัณฑ์และสินค้า เปลี่ยนกลุ่มผู้ใช้จากเดิมเป็นชาวบ้านก็กลายเป็นชาวเมือง จากผ้าครามที่หาราคาไม่ได้กลายเป็นผืนผ้าที่ตั้งราคาไว้สูง จากการผลิตเพื่อการใช้ก็เปลี่ยนมาเป็นการผลิตเพื่อการขาย จากการใช้ฝ้ายธรรมชาติก็เป็นฝ้ายโรงงาน จากการผลิตในครัวเรือนก็กลายเป็นอุตสาหกรรมขนาดเล็กจนถึงขนาดกลาง จากการผลิตที่ต้องอาศัยระยะเวลาและความประณีตก็เปลี่ยนเป็นการผลิตที่ต้องกำหนดเวลาและเน้นความจำเพาะของลวดลาย จากเดิมที่เคยกำหนดปริมาณการผลิตก็เปลี่ยนเป็นการถูกกำหนดโดยกลไกของ

ตลาดและผู้บริโภคภายนอก สิ่งต่างๆ เหล่านี้เป็นสิ่งที่ทำให้ผ้าครามกลายเป็นสินค้าเต็มตัว และทำให้จังหวัดสกลนครเป็นจังหวัดที่มีชื่อเสียงเรื่องผ้าคราม และทำให้กลุ่มชาวบ้านต่างๆ พยายามที่จะผลิตผ้าครามเพื่อความต้องการของตลาด จึงสร้างความแปลกใหม่ให้กับผ้าครามและสอดคล้องกับความต้องการของตลาดผู้บริโภค ได้เป็นการผลิตเพื่อการใช้งานเหมือนกับอย่างเดิมอีกต่อไป

ผ้าครามในจังหวัดสกลนครมีหมู่บ้านผลิตอยู่หลายอำเภอ เช่น อำเภอพรรณานิคม ได้แก่ บ้านดอนกอย บ้านหนองครอง บ้านโนนเรือ-ต่อเรือ บ้านนาดี อำเภอกุดบาก ได้แก่ บ้านกุดแฮด อุนดง เขิงดอย หนองสะโน อำเภอกาศึกอำนวนาย ได้แก่ บ้านชะหว้า บ้านถ้ำเต่า อำเภอสว่างแดนดิน ได้แก่ บ้านพันนา ซึ่งหมู่บ้านต่างๆ มีหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ไม่เฉพาะแต่ชาวผู้ไทเท่านั้น จึงเป็นข้อสันนิษฐานว่าภูมิปัญญาการย้อมผ้าครามน่าจะเป็นสิ่งที่ถูกถ่ายทอดมาอย่างแพร่หลาย ไม่เพียงแต่เฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หากแต่กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทน่าจะเป็นกลุ่มแรกๆ ที่รื้อฟื้นกระบวนการย้อมครามขึ้นมาก่อนกลุ่มอื่นๆ และทำให้เป็นที่ยอมรับ จนทำให้ภูมิปัญญาดังกล่าวกลับมามีชีวิตอีกครั้งหนึ่ง และการกลับมาใช้ชีวิตของภูมิปัญญาเรื่องครามและการย้อมผ้าครามก็ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐหลายแห่ง เช่น พัฒนาการจังหวัด วัฒนธรรมจังหวัด รวมถึงหน่วยงานราชการอีกหลายแห่ง บางหมู่บ้านได้ผนวกรวมกับโครงการหลวงและโครงการในพระอุปถัมภ์ต่างๆ จนทำให้ผ้าครามเป็นที่รับรู้โดยทั่วไปของคนทั้งในพื้นที่ของจังหวัดสกลนครและจังหวัดอื่นๆ จนมีคำกล่าวที่ว่า หากมาจังหวัดสกลนครต้องหาซื้อผ้าครามเป็นของฝาก

รูปที่ 3.19 การส่งเสริมผลิตภัณฑ์ผ้าครามของจังหวัดสกลนครในรูปแบบต่างๆ

จากการเฝ้าดูปรากฏการณ์ของผ้าครามพบว่า เมื่อถูกทำให้กลายเป็นสินค้าแล้ว กลุ่มผู้บริโภคเปลี่ยนแปลงไป ชาวบ้านในฐานะเจ้าของภูมิปัญญาผ้าครามก็มีทัศนคติกับผ้าครามที่เปลี่ยนไป ผ้าครามที่เขา

เคยใช้ไม่เหมาะกับการใช้งานและสวมใส่ เนื่องจากราคาที่แพงและลวดลายต่างๆ ที่ประยุกต์ขึ้นมาใหม่นั้น ไม่เหมาะกับการนำไปสวมใส่ เพราะเมื่อก่อนลวดลายที่สวมใส่จะเป็นผ้าพื้น และใส่ได้ในทุกโอกาส ไม่เลือกวัน และไม่ได้นำมาตัดตามแบบที่ต้องการ ไม่ได้พิถีพิถันเรื่องกาลเทศะของงาน ดังนั้น ผ้าครามซึ่งเดิมมีเจ้าของเป็นชาวบ้านแต่ไม่มีกำลังซื้อที่จะหามาสวมใส่ได้ทั่วไป แต่หากมองในมุมกลับกันก็ถือได้ว่าเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มให้ก็ผืนผ้าคราม เพราะมีกรรมวิธีการทำหลายขั้นตอน กว่าจะมาเป็นผืนผ้าครามนั้นต้องผ่านขั้นตอนหลายอย่าง และที่สำคัญในปัจจุบันนี้ผ้าครามต้องใช้ฝ้ายจากแหล่งอื่นและเป็นการสั่งฝ้ายมาจากแหล่งอื่น แต่นำมามัดย้อมเอง ไม่ได้ใช้ฝ้ายที่ปลูกเองเหมือนในอดีต เพราะหากใช้ฝ้ายเองก็เท่ากับว่าเป็นการเพิ่มขั้นตอนการผลิตที่มากขึ้น เพราะกว่าจะแปรรูปฝ้ายก็ทำให้เวลาการผลิตไม่ทันตามที่ต้องการ ดังนั้นจึงยอมลงทุนเรื่องฝ้าย แต่นำมาเริ่มที่กระบวนการมัดย้อมและการทอ

รูปที่ 3.20 รูปแบบของผ้าครามที่ชาวบ้านสวมใส่กับชุดผ้าครามของข้าราชการและอาชีพอื่นๆ

ตลาดของการแข่งขันเรื่องผ้าครามสามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ ตลาดภายในและตลาดภายนอก ตลาดภายใน คือ กลุ่มผู้ผลิตผ้าครามในจังหวัดสกลนครเอง ซึ่งมีอยู่ประมาณ 4 – 5 แห่ง และการผลิตก็ป้อนเข้าสู่พ่อค้าคนกลาง หรือคนที่นำสินค้าเหล่านี้ไปขายต่อในเมือง ซึ่งการขายก็มีอยู่ 2 ประเภท คือ ขายตรง (กลุ่มเป็นผู้ไปออกร้านสินค้าและขายเองในนามของกลุ่ม) กับขายผ่านพ่อค้าคนกลาง คือ มีคนรับซื้อผ้าเหล่านี้ไปขายอีกทอดหนึ่ง ซึ่งการขายผ่านพ่อค้าคนกลางทำให้สินค้าประเภทผ้าครามนั้นราคาสูงขึ้นไปอีก ส่วนขายตรงโดยกลุ่มราคาสินค้าจะลดลงมาและสามารถต่อรองราคาสินค้าได้ ดังนั้น แต่ละกลุ่มที่ผลิตผ้าครามเมื่อนำสินค้าออกไปจำหน่ายก็จะรู้จักกันทั้งหมด เช่น เมื่อนำออกไปขายในกลุ่มผลิตภัณฑ์สินค้า OTOP ก็จะมีการเอื้อเพื่อซึ่งกันและกัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน บางครั้งก็มีการฝากขายของแต่ละกลุ่มด้วย ส่วนตลาดภายนอก เป็นกลุ่มตลาดผ้าพื้นเมืองอื่นๆ จากภาคอื่น เช่น เสื้อหม้อฮ่อมจากภาคเหนือ ผ้ามัดหมี่จากอุดรธานี ผ้าไหมจากจังหวัดขอนแก่น สุรินทร์และนครราชสีมา ซึ่งเป็นกลุ่มผลิตภัณฑ์จากผ้าเช่นเดียวกัน ดังนั้น

ผ้าครามก็เป็นผลิตภัณฑ์หนึ่งที่ต้องไปแข่งขันและต่อสู้กับสินค้าเหล่านี้ ซึ่งผ้าครามที่ได้รับความนิยมมากที่สุดคือ ผ้าพันคอและผ้าคลุมไหล่ รองลงมาคือผ้าชิ้น (ผ้าพื้น) ซึ่งสามารถนำไปตัดเป็นชุดได้ ส่วนเสื้อที่ตัดเย็บมาสำเร็จรูปนั้นขายได้ค่อนข้างน้อย เนื่องจากบางรูปทรงไม่เหมาะสมกับความต้องการของผู้บริโภค และบางครั้งรูปทรงที่ออกแบบมาไม่ตรงตามความต้องการของผู้บริโภค จึงทำให้ขายออกได้น้อย ส่วนผลิตภัณฑ์อื่นๆ ของผ้าครามที่ได้รับความนิยมมาก เช่น ที่ห่อกล่องกระดาษทิชชู พวงกุญแจ ผ้าปูโต๊ะ ผ้าม่าน ตุ๊กตา ซึ่งผลิตภัณฑ์เหล่านี้ล้วนได้รับการส่งเสริมและการแปรรูปจากพัฒนากรจังหวัดหรือกลุ่มที่ส่งเสริมวิสาหกิจของรัฐ จึงทำให้สินค้าประเภทครามเสี่ยงต่อการเป็นสินค้าที่วางขายอยู่ในตลาดทั่วไป ไม่แตกต่างจากสินค้าผ้าชนิดอื่นๆ จนทำให้บางครั้งผ้าครามหมดเสน่ห์ลงไป และไม่มีความพิเศษอีกต่อไป

รูปที่ 3.21 การแปรรูปผลิตภัณฑ์ผ้าย้อมครามของจังหวัดสกลนคร

สรุป

ตลาดผ้าย้อมครามในจังหวัดสกลนครกำลังเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่มีการมัดย้อมด้วยครามก็เปลี่ยนแปลงไปเป็นมัดย้อมด้วยไม้ชนิดอื่นๆ เพื่อหาความแปลกใหม่ให้กับผืนผ้า เช่น ย้อมด้วยโคลน ย้อมด้วยใบบัว ย้อมด้วยเปลือกไม้ชนิดต่างๆ ย้อมด้วยมูลควาย ย้อมด้วยใบไม้ชนิดอื่น จนทำให้ครามลดบทบาทลงไป ซึ่งกระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นจากการที่กลุ่มผู้ผลิตผ้าครามได้ปะทะสังสรรค์กับโลกภายนอกมากขึ้น ได้รู้เห็นมากขึ้นจากการไปจำหน่ายสินค้าและผลิตภัณฑ์ จึงคิดหาแนวประดิษฐ์ที่แปลกใหม่เพื่อทำให้ตรงกับความต้องการ

ต้องการของผู้บริโภค ทำให้เกิดการเบี่ยงเบนความสนใจเรื่องครามไปสู่การมัดย้อมด้วยวัตถุดิบใหม่ แต่ยังคงใช้ชื่อของผ้าย้อมครามเป็นจุดขาย ซึ่งอาจทำให้ผ้าย้อมครามสูญเสียความเป็นเอกลักษณ์ลงในไม่ช้า

ปัจจัยหนึ่งที่ผู้วิจัยมองเห็นว่าผ้าครามอาจจะถึงจุดอิ่มตัวเร็วขึ้น คือ ราคาที่กำหนดโดยพ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อผ้าครามจากชาวบ้านหรือจากกลุ่ม เนื่องจากราคาที่รับซื้อกับราคาขายไม่สัมพันธ์กัน พ่อค้าคนกลางตั้งราคาใหม่โดยฉกฉวยเอาขั้นตอนและกรรมวิธีที่ยุ่งยากของการทำผ้าย้อมครามไปกำหนดราคาที่สูงเกินไป ทำให้การเข้าถึงและการใช้ผ้าครามจำกัดอยู่ที่กลุ่มผู้ใช้ที่มีเงิน ดังนั้นชาวบ้านในฐานะที่เป็นเจ้าของผ้าย้อมครามจึงไม่มีโอกาสได้สวมใส่ผ้าครามเหมือนแต่ก่อน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเป็นการพยายามสร้างความพิเศษและลักษณะเฉพาะบางประการให้กับคราม และให้มีความเป็นพิเศษเฉพาะกลุ่มเท่านั้น โดยพยายามเปลี่ยนแปลงความเป็นมาของครามว่า เดิมแล้วผ้าครามเป็นผ้าของชาวบ้านซึ่งชาวบ้านทุกคนมักจะให้คำตอบตรงกันว่า “แต่ก่อนผ้าครามเป็นของคนทุกชนชั้นคนยาก” แต่ปัจจุบันคนทุกชนชั้นคนยากไม่มีโอกาสได้สวมใส่แล้ว เนื่องจากการเป็นผ้าของคนมีเงิน